szombat
2003. november
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Dési János
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor (főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila
•
A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft
•
A kéziratok szerkesztése lezárult: 2003. október 17-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház, 234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel: csütörtökönként 16–17 óráig.

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma: III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Szikra Lapnyomda Rt.
Felelős vezető:
Sivó Imre vezérigazgató
Internet:
www.szikralapnyomda.hu
E-mail: szikra.kervigh@szikralapnyomda.hu

TARTALOM

SZELLEM

2 Robert Wistrich: Sigmund Freud zsidósága

HAZAI DOLGAINK

4 Olvasóink írják

4 „Csak másban moshatod meg arcodat..." – Beszélgetés Lányi Eszterrel és Fritz Zsuzsával

5 Kérdések válasz nélkül *(Feldmájer Péter)*

6 Ortodox rabbikonferencia Budapesten

ESZTERTÁSKA

7 Egy pesti polgárlány társat választ – Részletek Szilárd Leó édesanyjának visszaemlékezéséből

9 Pécsi Katalin: A Dob utcától az irodalmi magazinokig: egy zsidó nő vándorlásai

VILÁG

10 Az idegen – Derrida Jeruzsálemben

14 Berlusconi zsidó kitüntetése *(Gadó János)*

IZRAEL

16 Bűnös vagy bűnbak?

KULTÚRA

25 Karinthy Márton: A boszorkánykérdés végső megoldása

31 Magyar nyelvű jiddis irodalom? *(Deutsch Gábor)*

Summary

Our November issue contains a study by **Robert Wistrich** – with the introduction of **Ferenc Erős** psychologist – on the relationship of Sigmund Freud and the Jews.

The young activists at the *Haver Foundation* are going round schools in Budapest to talk about Jewish traditions and the Holocaust. *"We have had very mixed experience"*- explained **Zsuzsa Fritz**, one of the active members of the foundation. *„After an initial dislike towards us, sometimes we would manage to hold the attention of a whole class of boys, and they would then listen to us quietly. Yet other times we felt like running away."*

The assembly of the *Conference of European Orthodox Rabbis and Religious Leaders* was held in Budapest in September. We report on the most important events of this meeting.

Jacques Derrida French philosopher, coming from a family of Sephardic Jews in Algeria, visited Israel in May. We publish a translation of an abridged version of the interview he gave to the Israeli press.

We print parts of **Márton Karinthy**'s book *„Ördöggörcs (Utazás Karinthyába)"* (Devil's cramp – A Journey to Karinthyland), to be published for the winter book fair. It is a history of the author's family: his father (Ferenc Karinthy), his grandfather (Frigyes Karinthy), and the sad story of his uncle (Gábor Karinthy). We chose a passage where members and friends share their memories with us of this famous Hungarian family of writers.

„Should we not be able to re-organize the official Jewish community in a way that it is based on voluntary work and mutual respect, then the community itself may break up into small groups in the future." – writes **Péter Feldmájer**, chairman of the *Federation to Maintain Jewish Culture in Hungary*.

An article by **János Gadó** examines the background of the *Anti Defamation League* decorating Italian Prime Minister Silvio Berlusconi. Berlusoni openly supports Israel and criticizes – often with harsh words – the Islamic world. Unlike heads of government of the political center-left in Europe, Berlusconi considers the expanding of Islam as a civilization challenge and regards the spread of Islamic fundamentalism as a threat. And in this respect he shares the views of many Jewish leaders and Israeli politicians.

In our *Esther's Bag* section **Szilvia Holló** historian quotes from the memoirs of the famous Hungarian born scientist, **Leó Szilárd**'s mother. Part of this section is an interview by **Katalin Pécsi** with Israeli author **Yehudit Rotem**, whose book she recently published a review of.

ROBERT WISTRICH

Sigmund Freud zsidósága[1]

1926-ban, hetvenedik születésnapja kapcsán Sigmund Freud – jellemző iróniával – a következőt írta **Marie Bonaparté**nak, barátjának és tanítványának:

„A bécsi zsidó társaságok és a Jeruzsálemi Egyetem (melynek igazgatósági tagja vagyok) – egyszóval maga a zsidóság – nemzeti hősként ünnepelt, pedig a zsidóság ügyének előmozdítása érdekében tett szolgálataim mindössze arra az egy momentumra korlátozódnak, hogy soha nem tagadtam le zsidó mivoltomat. A hivatalos világ – a Bécsi Egyetem, az Akadémia, az Orvosi Társaság – teljes mértékben figyelmen kívül hagyta az eseményt. Úgy vélem, helyesen: csakis ez a gesztus lehetett őszinte. Gratulációikat és tisztelgésüket úgysem tekintettem volna szívből jövőnek."[2]

Ugyanebben a levelében Freud kiemeli a zsidó páholy ünnepségét, amelyhez akkor már húsz éve tartozott, valamint magánorvosa, **Ludwig Braun** professzor (1867–1936) tiszteletére mondott beszédét, „amely megbabonázta az egész hallgatóságot, beleértve a családomat is". Braun, aki 1900-ban csatlakozott a B'nai B'rith bécsi páholyához (három évvel később, mint Freud), és majd negyven éve ismerte már a pszichoanalízis megalapítóját, ünnepi beszédében Freudot *Ganzjud*énak nevezte.

Freud egészlegessége, az a képessége, hogy a disszonáns felszíni jelenségek mögött felismerje a természet és a lélek egységét, a vallásos dogmától és a konvencionális tabuktól való függetlensége, és különösen a bátorsága, amellyel szembeszállt a társadalom másik felével, igazi zsidónak bélyegezte őt. Szellemi „optimizmusában", makacs kitartásában, méltóságában és a társadalmi elutasítással szemben tanúsított higgadtságában pontosan azok a vonások mutatkoztak meg, amelyek érthetővé teszik, hogy a zsidók miért álltak mindig is a szabadságért vívott harc élvonalában. Ahogy Braun professzor is sugallja, ugyanezek a jellemzők vonzották Freudot szinte magától értetődően a B'nai B'rith-hez és humanitárius ideáljaihoz. Ezek a tulajdonságok kifejezésre jutottak szellemi gyümölcsében, azaz a pszichoanalízis új tudományában is, amelyet Braun „az élet autentikusan zsidó felfogásának" (*Lebensanschauung*) nevez, s amely teljes odaadással kutatja a természet általános törvényeit, és vakmerően vizsgálódik az elme mélységeiben.[3]

Hermann Struck metszete (1914)

Braun észrevételeit erősítette meg maga Freud 1926. május 6-i, a B'nai B'rithhez címzett beszédében is, amelyben egyértelműen megnyilvánult a tudós „zsidó természete". Hangsúlyozta a bécsi páholy humanitárius célkitűzéseit, az alapvetően független gondolkodású férfiak fórumaként betöltött jelentőségét, és nem rejtette véka alá az etikai testvériség iránt érzett mély tiszteletét sem. Mindezen túl a beszéd sokat elárult Freud személyes fejlődéséről, meggyőződéséről és zsidó azonosulásának természetéről. Felidézte, hogy a páholy iránti vonzódása az 1895 utáni években kristályosodott ki, amikor Bécsben lényegében páriának érezte magát.

Sigmund Freud egyike volt a modernitás azon gondolkodóinak, akik döntő módon befolyásolták korunk szellemi arculatát. Fellépése a tizenkilencedik és a huszadik század fordulópontján nem csupán egy lélektani felismerést, a tudattalan felfedezésének betetőzését és egy új pszichoterápiás módszer, a terapeuta és a páciens dialógusán alapuló pszichoanalitikus gyógymód kidolgozását, hanem az emberi psziché működésének és a benne lezajló folyamatoknak újfajta elméleti megközelítését is jelentette. Freud felmérhetetlenül nagy hatást gyakorolt korunk tudományára, kultúrájára és művészetére egyaránt; öröksége elevenen él napjainkban, az újabb századforduló idején is.

Freud az Osztrák–Magyar Monarchia, s közelebbről Bécs zsidóságának egyik legjelesebb képviselője volt, ama zsidóságé, amely rendkívüli szellemi teljesítményt nyújtó emberek egész sorát adta a világnak. Freud zsidósága, illetve a zsidósághoz való viszonya – amelyről a *Szombat* jelenlegi és következő számában olvasható egy-egy tanulmány – régóta vitatott, sokakat foglalkoztató és roppant izgalmas kérdés, amely persze túlmutat Freudon, hiszen személyes élete, életfelfogása, gondolkodásmódja sok mindent elárul a Monarchia zsidóságának szellemi-kulturális és politikai törekvéseiről, asszimilációs stratégiáiról, identitásválságairól, és sorsának történeti alakulásáról. Freudnak a kis morvaországi város, Freiberg gettójától a londoni emigrációig tartó életútja jól reprezentálja a Monarchia zsidó polgárságának felemelkedését, tündöklését és tragikus bukását egyaránt.

De vajon mit jelent közelebbről Freud zsidósága? Van-e ennek bármilyen jelentősége a pszichoanalízis mint módszer és mint elméleti – vagy ahogy ő nevezte, „metapszichológiai" – rendszer tartalma, lényegi sajátosságai szempontjából? A pszichoanalízis „zsidó tudományként" való megbélyegzése régi és már Freud korában is virágzó antiszemita sztereotípia volt, némiképp hasonlóan ahhoz, ahogyan Einstein fizikai felfedezéseit a nácik „zsidó fizikának" nyilvánították. A pszichoanalízis egyetemes igazságra és általános érvényességre törekvő tanítás. Mint minden tudományos vagy filozó-

fiai felismerés, természetesen a pszichoanalízis is vitatható, cáfolható, aligha tekinthető azonban szakmai ellenérvnek a szerző származására, vallási, etnikai vagy kulturális hovatartozására való hivatkozás. Ennek abszurditását jól jellemzi egy **Kosztolányi Dezső**nek tulajdonított ironikus megjegyzés, amelyről **Füst Milán** számol be egyik levelében **Patai József**nek: „Egy alkalommal (Kosztolányi) azt állította, hogy az ember olyan: ha másképp nem boldogul az ellenfeleivel, akkor nem tekinti a verekedés szabályait, hanem oda üt, ahol nagyon fáj. S ezt a következő példával illusztrálta: ha néki, tegyük fel, Sigmund Freuddal vitája volna (akit nagyon sokra tartott és szeretett), s Freudnak már mindenben igaza volna, s neki már nagyon kellene szégyellnie magát, akkor végül mégiscsak azt kiáltaná oda neki, hogy büdös zsidó."[1]

Bevezető

Ugyanakkor Freud zsidósága kétségbevonhatatlan élettörténeti és társadalomtörténeti tény, amellyel az eszmetörténésznek feltétlenül számolnia kell. A zsidó identitás, bár változó intenzitással és tartalmakkal megjelenítve, s nem kevés ambivalenciával megterhelve, végigkísérte egész életútját, adottságként és problémaként egyaránt. Ezt vizsgálja **Robert Wistrich** izraeli történész tanulmánya, bemutatva azt az élményvilágot és azt a családi, magánéleti, szakmai és társadalmi közeget, amely Freud zsidó identitásának forrásait és egyben korlátait jelentette. A zsidósághoz való viszony mint probléma és mint ellentmondás, Freud egyes írásaiban is megjelenik. Ilyen utalásokat tartalmaznak már első nagy művének, az 1900-ban megjelent *Álomfejtés*nek az életrajzi vonatkozású részei, kidolgozottabb formában pedig a húszas és harmincas években megjelent kultúraelméleti műveiben tér vissza a zsidósággal, illetve az antiszemitizmussal és annak okaival kapcsolatos elgondolásaira. Ennek a törekvésnek csúcspontját képezi a halála évében, 1939-ben napvilágot látott műve, a *Mózes, az ember és az egyistenhit*, amelyben összefoglalja és egyben tovább gondolja korábbi elképzeléseit a zsidóság történelmi szerepéről, illetve a zsidógyűlöletről. Freudot mindebben kétségkívül nagymértékben befolyásolta a nácizmus és az antiszemitizmus európai térhódítása, amely őt magát is Bécs elhagyására kényszerítette. Neki is át kellett élnie az asszimilációs illúziók csődjét, amelyről magyarországi barátja és levelezőtársa, **Ferenczi Sándor** már 1919. augusztus 28-i, pár héttel a Tanácsköztársaság bukása után kelt levelében így írt: „Ha nem tévedek, most a brutális zsidóüldözés vár ránk, magyar zsidókra. Az illúzióból, melyben felnőttünk, hogy mi »zsidó hitvallású magyarok« vagyunk, azt hiszem, a legrövidebb időn belül kiábrándítanak bennünket. A magyar antiszemitizmust – a nép jellemének megfelelően – brutálisabbnak képzelem el, mint a kicsinyes-gyűlölködő osztrákot. (...) Személyesen ezt a traumát fel kell használnom arra, hogy levessek bizonyos, a gyermekszobából származó előítéleteket, s elfogadjam a keserű valóságot, hogy zsidóként valóban hazátlan vagyok."[2]

Freud, aki húsz évvel később maga is „zsidóként valóban hazátlan" lett, a *Mózes*ben is hű maradt univerzalisztikus eszméihez, és éppen a pszichoanalízis univerzalisztikus módszereivel próbálta rekonstruálni Mózes alakját és a „nagy embernek" a történelem menetére gyakorolt hatását. Mindezzel új utakat nyitott meg az emlékezettörténelem számára,[3] és egyben örökül hagyott az utókornak egy sor súlyos és nehezen megválaszolható kérdést, amely a zsidóság jelene és jövője szempontjából sem közömbös. Freud Mózes-könyve mind a mai napig heves tudományos diszkussziók középpontjában áll; ezekről a vitákról is képet alkothatunk **Yosef Hayim Yerushalmi** amerikai történész és judaista tanulmányából, mely a *Szombat* következő számában jelenik meg.

Erős Ferenc

[1] Füst Milán *Összegyűjtött levelei*. Fekete Sas Kiadó, Bp. 2002. 332. o.

[2] Sigmund Freud–Ferenczi Sándor: *Levelezés*. II/2. köt. 1917–1919. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Bp. 2003. 256. o.

[3] Lásd Jan Assmann-nak Freud *Mózes*ét emlékezettörténelmi szempontból vizsgáló művét: *Mózes, az egyiptomi. Egy emléknyom megfejtése*. Osiris, Bp. 2003.

„Egyrészt betekintést nyertem az emberi ösztön mélységeibe, és ott sok olyasmit láttam, ami kijózanító, elsőre talán még rémisztő hatást is gyakorolt rám. Másrészt népszerűtlen felfedezéseim elutasítása odáig vezetett, hogy elvesztettem a legtöbb akkori személyes kapcsolatomat. Szinte kitaszítottnak éreztem magam, akinek mindenki hátat fordít. Ez az elszigeteltség keltette fel bennem a vágyat egy fennkölt ideálokat dédelgető, kiváló férfiakból álló kör után, akik vakmerőségem ellenére barátsággal elfogadnak. Páholyukról úgy beszéltek nekem, mint ahol ilyen emberekre bukkanhatok. Hogy Önök zsidók, csak üdvözölhettem, mivel én magam is zsidó vagyok, és a szememben nem csak méltatlannak, de egyenes ostobaságnak tűnt, hogy ezt letagadjam. Engem a zsidósághoz – be kell vallanom – nem a hit kötött, és még csak nem is a nemzeti büszkeség, hiszen sohasem voltam hívő, vallás nélkül nőttem fel, ám az emberi civilizáció úgynevezett »etikai« követelése iránt érzett tisztelet nem hiányzott a neveltetésemből. Valahányszor megtapasztaltam a nemzeti túlfűtöttség érzéseit, igyekeztem elnyomni őket, mint valami katasztrofális és igazságtalan dolgot, hiszen rémisztett azon nemzetek figyelmeztető példája, amelyek között mi, zsidók élünk. De még mindig maradt elég okom, hogy ellenállhatatlanul vonzódjam a zsidók és a judaizmus felé: számtalan sötét érzelmi erő (*Dunkelmächte*), amelyek annál erősebbek voltak, minél kevésbé bizonyultak szavakkal kifejezhetőnek, valamint egy belső identitás tiszta tudatossága, és a hasonló lelki alkatból fakadó otthonosságérzet (*die Heimlichkeit der gleichen seelischen Konstruktion*)."[4]

Freud szerint ennek a titokzatos, ősi szolidaritásérzésnek, a maga partikularista etnikai kötődésével és közös pszichikai struktúrájával semmi köze nem volt a vallásos zsidó identitáshoz. Bár meghatározni nem tudta őket, ezek a „sötét érzelmi erők" tulajdonképpen mélyen a galíciai zsidó háttérben gyökereztek, ahonnan maga is származott, és amelyhez egész életében jellegzetesen ambivalens módon kötődött. Személyisége voltaképpen egy kelet-európai zsidó otthonban alakult ki, majd Leopoldstadtban, Bécs félproletár kerületében fejlődött tovább, ahová Freud szülei 1859-ben Freibergből (Morvaország, ma

(Folytatás a 17. oldalon)

Olvasóink írják

Schweitzer professzor 81. születésnapján

Nem hétköznapi születésnapi ünnepség részesei lehettek azok, akik október 17-én, pénteken a Dohány utcai zsinagógából az újonnan megnyílt Sófár klubba indultak. A hír a korábbi szombatokon szájhagyomány útján terjedt: Gyere jövő szombaton Schweitzer professzort ünnepelni!

A kis helyiséget gyorsan megtöltötték az ünneplők. Ismerős arcok, jó barátok, köszöntés, fél méter átmérőjű torta (tűzijátékkal a tetején), kuglóf csokoládéval és aprósütemény. Többen saját készítésű süteménnyel fejezték ki a professzor iránti ragaszkodásukat. Volt, aki saját festményét adta ajándékba, más énekléssel színesítette a programot. A héber nyelvű dalokat a professzor azonnal magyarra fordította. Az est értelmi szerzője és háziasszonya Pap Ágnes volt.

Volt kidus, mojci áldás kaláccsal, heti szakasz, a szokott énekek (Sálom alehem stb.), ahogy a József körúton megszoktuk. A professzor úr rákezdett, mi pedig folytattuk, majd falatoztunk, és újrakezdtük az éneklést. Ezután Schweitzer professzor – ez is József körúti hagyomány – bemutatta az aznapi vendéget, egy izraeli kislányt, a szintén jelen lévő izraeli nagykövet asszony unokahúgát. Nemsokára fel sem tűnt, hogy nem a zsinagóga fölötti nagy előadóteremben vagyunk. A professzor úr nem nagyon tudott mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy őt most ünneplik – így a péntek esték számára örök, változatlan forgatókönyvét követte, s vele együtt az egybegyűltek is. Én pedig úgy éreztem, ilyen bensőséges, emelkedett hangulatú együttlétre aligha került volna sor, ha a közelmúltban nem történt volna változás a József körúti rabbiszékben.

Seres Attila a Sófár klub részéről elmondta, hogy egyesület formájában működnek, a közösségi életen kívül maradt zsidókat akarják felkutatni és összehozni. *Rádió Zs.* néven az interneten rendszeres adásuk van, melyet a www.sofar.hu címen lehet megtalálni.

Ezentúl Schweitzer professzor nem a lakásán, hanem a Sófár klubban fog kéthetenként istentiszteletet tartani. Éljen egészségben, minél tovább!

SalátA

„Csak másban moshatod meg arcodat...”

Beszélgetés Lányi Eszterrel és Fritz Zsuzsával, a Haver Zsidó Informális Oktatási Közhasznú Alapítvány munkatársaival

A *Haver Alapítvány* **Lányi Eszter** és barátai kezdeményezésére alakult, és a többi, ehhez hasonló zsidó szervezettől eltérően a holokausztot a zsidóság történelmén belül óhajtja bemutatni. A tagok a fiatalabb zsidó generáció jól ismert személyiségei: **Fritz Zsuzsa, Verő Tamás** rabbi, **Verő Anikó, Schön Edina, Doffeck Tamás** és **Kovács Levente**. De besegít még nekik a jogi ügyekben járatos **dr. Mandl Judit** és **Illy Luca** is.

Az alapítvány története két évre nyúlik vissza. Ekkor szerveztek a Frankel Leó utcai zsinagógában egy olyan találkozót, ahol holokauszt-túlélőket „hoztak össze” különféle budai gimnáziumok diákjaival. *„Minden budai iskolába levelet írtunk, ám mélyebb kapcsolat a Szent Imre Gimnázium diákjaival alakult ki”* – mondja Lányi Eszter. *„Mi ennek az oka?”* – kérdezem, hiszen az iskola a cisztercieki irányítása alatt működő katolikus gimnázium. *„Kezdetben csak le akarták tudni a holokausztnapot, ám két osztállyal nagyon jóba lettünk. Nyitottabbak voltak, mint a többiek, fegyelmezettek, és tisztelik a vallásosságot, sőt bibliai műveltségük is van.”* Bár a Haver-csapat tagjai kezdetben visszariadtak az iskolában látható Nagy-Magyarország-tablók és a Trianon-térkép láttán, de a kapcsolat mégis kialakult a zsidó fiatalok és – Lányi Eszter szavajárásával – *„a liberális kereszténydemokraták által vezetett diákok”* között.

S hogy mivel foglalkozik az alapítvány? Toleranciaórát tartanak, ahol állításokat fogalmaznak meg a zsidóságról, és ezeket ütköztetik a diákok véleményével. *„A gyerekek választanak, majd eljutnak odáig, hogy rádöbbennek, mindenki saját maga definiálja a saját identitását”* – mondja Eszter. Az óra elején megkérdezik, *„mi az, hogy zsidó?”*, és így pereg tovább a foglalkozás. Eszter még hozzáteszi: *„Felírjuk a táblára a következő állításokat: »a zsidóság nép«, a »zsidóság vallás«, a »zsidóság kultúra«, a »zsidóság érzés«, és átbeszéljük ezeket.”*

Máskor, amikor a *„milyen a zsidó arc?”* kérdése merült fel, Szochnut-plakátot hoztak be, és ezen szemléltették a zsidók sokféleségét, az etnikai sztereotípiák tarthatatlanságát. *„Az óra keretében a tanulók meghívást kapnak egy zsidó istentiszteletre. A foglalkozás rövid tárlattal kezdődik, amelyben megismerkedünk a zsidó élet legjellemzőbb tárgyaival. Láthatunk tórát, imasálat, imaszíjat – és megismerkedünk a zsinagógák felépítésével, szerkezetével is. Az istentisztelet után lehetőségük nyílik, hogy feltegyék kérdéseiket”* – fogalmaz az alapítvány honlapja.

Holokausztórát is tartanak, amely a *„...fiatalok által moderált beszélgetés a vészkorszak túlélőinek bevonásával. A foglalkozások alkalmával egy-egy emberi sorson keresztül láttatjuk a holokauszt tragédiáját...”*

„Nem értem, hogyan történhetett?” címmel szintén foglalkozást tartanak, másrészt *„Zsidó hagyományok, zsidó kultúra”* címmel *„a zsidó hagyományok és vallás iránt egyre növekvő érdeklődésre való tekintettel, választható témában és módszerrel”* szemináriumokat.

„Nagyon vegyes tapasztalataink voltak – meséli Fritz Zsuzsa. – *Előfordult, hogy a kezdetben érzett ellenszenv után sikerült »megfogni« egy nagy létszámú fiúosztályt, s attól fogva tökéletes csendben hallgattak bennünket.*

Máskor viszont legszívesebben kiszaladtunk volna a teremből. Ez utóbbi esetben hosszadalmas vitába bonyolódtunk, és ezt – ma már tudjuk – nem szabad. Akinek előítéletei vannak, azt 45 perc alatt úgysem tudjuk meggyőzni. A mi »célcsoportunk« azok a fiatalok, akiknek még nincsenek megrögzött sztereotípiáik – s remélhetőleg ez a többség. A középiskolások – néhány klisétől eltekintve – szinte semmit nem tudnak a zsidókról. Létszámukat gyakran elképesztő módon túlbecsülik. Vagy tizenöt iskolában jártunk, mintegy hatvan órát tartottunk már, és minden alkalommal akadt egy-két gyerek, aki kétmillióra taksálta a magyar zsidók számát. Amikor megkérdezzük tőlük, miért Budapesten él a zsidók túlnyomó része, gyakran azt mondják, az üzleti lehetőségek miatt. Az igazi okot nem ismerik. Ez jó alkalom, hogy beszéljünk nekik a holokausztról. Én ilyenkor meg szoktam mutatni a családi fényképalbumomat, az elpusztított hozzátartozók képeit. Ez persze érzelmileg rendkívül igénybe vesz – kívülállóként ezt nem lehet csinálni.

Soha nem előadást tartunk, hanem igyekszünk helyzetbe hozni őket, hogy elindulhasson a társalgás. Ez többnyire sikerül, de előfordult már, hogy úgy éreztem magam, mintha szexuális felvilágosítást tartanék – nem sikerült eloszlatnunk a kamaszok zavarát. Úristen – gondolhatták –, mit kell ezekkel a zsidókkal csinálni, hogy kell velük viselkedni?

Az iskolák többsége örül, ha megjelenünk a színen – nem tudnak a holokausztórákkal mit kezdeni, örülnek, ha levesszük ezt a terhet a vállukról. Nekünk azonban nem az a célunk, hogy leadjunk egy 45 perces órát. Szeretnénk a gyerekekhez többször visszamenni, hogy élő kapcsolatunk legyen velük, bizalommal legyenek irántunk és merjenek kérdezni."

A Haver munkáját már sokan láthatták, akik részt vettek a dobogókői találkozón, ahol szintén kiscsoportos foglalkozást tartottak. Jelen voltak (a Chabaddal társbérletben) a Pepsi-szigeten is, ahol játszósátrat állítottak fel. Az Alapítvány jelenleg a Bálint-házban működik, Fritz Zsuzsa irodájában, s a Mazsihisz, valamint egy holland alapítvány is támogatja őket. Bár, ahogy Lányi Eszter fogalmaz: *„Nem ebből élünk, a pénzt a projektekre adják."*

G. J.–N. A.

Kérdések válasz nélkül

A Mazsihisz, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége a rendszerváltás után alakult meg. Az alapszabályában megfogalmazott demokratikus elvek egy része érvényesült, míg többi része csak írott betű maradt.

Az elmúlt 13 év rávilágított arra, hogy a magyar zsidóság legnagyobb szervezete, ha nem is tört mindig hegemóniára, de nagyon első az egyenlők között; olyan centralizált, bürokrácia által irányított szervezetté vált, amely alkalmatlan arra, hogy vonzó hatást gyakoroljon a magyarországi zsidóság többségére.

A szövetség alapszabályában megfogalmazott önkéntesség elve csak elv marad. A taghitközségek egy része kényszerűségből vesz részt a szervezetben, mert az rendelkezik a magyarországi zsidóság rendelkezésére álló anyagi erőforrások túlnyomó részével.

Hosszú évek óta világos mindenki előtt, hogy reformokra van szükség, ezt azonban mindenki másként képzeli el: van, aki formális változtatásokra gondol, a hatalom belső átcsoportosítására, míg a zsidó társadalom többsége igazi, mélyreható átalakulást szeretne.

Az elmúlt években kibontakozott és nyilvánosságra került közgyűlési viták azonban világossá tették, hogy a szervezeten belüli véleményformáló csoportoknak elvi, de még inkább anyagi megfontolásukból nem érdekük az, hogy szélesre tárják a szervezet kapuit. Emlékezzünk vissza három ügyre.

– Azt a javaslatot, hogy nem hitközségi zsidó szervezetek is lehessenek a Mazsihisz tagjai, elvetették, mondván, hogy ezek nem vallásos szervezetek.

– A „reform"-mozgalom felvételét a tagok sorába szintén elvetették a neológ rabbik erőteljes tiltakozása miatt.

– A „lubavicsi mozgalom" hasonló jellegű kérését szintén elutasították, lényegében indoklás nélkül.

E három kérés kezelése is megmutatta, hogy a „hivatalos zsidóság" még a kérdések érdemi megvitatása elől is elzárkózik, nemhogy azokra megfelelő válaszokat adjon.

Az egyik fő kérdés az, hogy mi a Mazsihisz, kiket és miért képvisel?

A szövetség – néha kimondottan, néha kimondatlanul – igényt tart az egész magyarországi zsidóság képviseletére, de nem hajlandó arra, hogy a körein kívül levőket a gazdasági és a politikai hatalom közelébe engedje, az igazi döntésekről nem is szólva.

A Mazsihisz – alapszabálya szerint – a „Magyarországon működő Zsidó Hitközségek önkéntes tömörülésén alapuló egyházi szervezet".

Ez ugyan magában hordozná más csoportok felvételének lehetőségét is, de nincs definiálva, hogy mi is az egyházi szervezet.

Ebből a meghatározásból az következne, hogy a Mazsihisz vallásilag neutrális, vagyis a zsidóság minden vallási irányzata iránt nyitott. Valójában azonban erről szó sincs, hiszen a Mazsihisz kizárólag neológ rabbikat alkalmaz, és a döntések meghozatalában a kizárólag az ehhez az irányzathoz tartozó rabbik véleményét veszik figyelembe. A Mazsihisznek ugyan tagja a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség, ez azonban abban merül ki, hogy képviselőik részt vesznek a választott testület munkájában, és bizonyos pénzeszközöket a Mazsihiszen keresztül kapnak meg. Más összefüggés e két szervezet között nincs.

Az első igazi kérdés, amelyet fel kell tennünk magunknak, hogy 60 évvel a holokauszt szörnyű pusztítása után a nagyrészt asszimilálódott magyarországi zsidóság számára megfelelő keret-e egy olyan – gyakorlatilag hegemón – szervezet, amely nem veszi figyelembe a társadalom zsidó részének valóságos struktúráját.

A válasz erre egyértelműen NEM.

Vagy a szervezet struktúráját kell átalakítani, és lehetővé kell tenni, hogy a sokszínű, vallásos – esetleg nem csak kizárólag vallási alapon szerveződő – zsidó élet szervezetei is betagozódjanak a Mazsihisz kereteibe, vagy pedig azzal kell számolni, hogy a Mazsihisz hosszabb távon elveszti központi szerepét, és egyike lesz az országban működő zsidó szervezeteknek. Ez nem volna feltétlenül negatívum, de jelentős erőket kötne le egy újabb integráló szervezet létrehozása.

Már most mutatkoznak a jelei annak, hogy egyre több önálló, a Mazsihisztől független erőforrásokkal rendelkező, vallásos alapon szerveződő zsidó csoport kezd működni Magyarországon, és csak idő kérdése, hogy mikor teremtik meg működésük legális kereteit, mikor jegyzik be őket önálló vallási szervezetként a bírósági nyilvántartásba.

Ennek következtében az ilyen szervezetek előbb-utóbb joggal követelnek majd részt maguknak – nemcsak a zsidó politikából, hanem a zsidóság rendelkezésére álló erőforrásokból is. Egy ilyen helyzet óhatatlanul nyilvános vitákba torkollhat, amelyeket igen jó lenne elkerülni.

Csekély a remény, hogy az ügyben döntésre jogosultak megértik az idő szavát, és az elutasítás, bezárkózás helyett a nyitást, az integrálást választják. Mindennek nehezen megjósolható következményei lesznek.

Ha nem sikerül átalakítani a Mazsihisz szervezetét úgy, hogy az valóban az önkéntességen, a kölcsönös megbecsülésen alapuljon, akkor ez a közeli vagy a távolabbi jövőben a zsidóság szervezeti atomizálódásához fog vezetni.

Az alapvető problémán túl még nem tettük fel a többi fontos kérdést. Miben áll a zsidóság: pusztán vallás-e, vagy valami más? Lehet-e a XXI. század elején ugyanaz a galutban élő zsidóság önmeghatározása, mint a korábbi időkben, miközben ma a zsidó világ központja egyértelműen Izrael és Jeruzsálem? Milyen a magyarországi zsidóság és az Izraelben élők viszonya?

Megtehetjük-e, hogy ezen új tényekből nem vonjuk le a megfelelő következtetéseket a Mazsihisz szervezetére vonatkozóan:

– Hogyan alakuljon a Mazsihisz és az egyes taghitközségek viszonya?

– Ki vezesse a szervezetet: a fizetett alkalmazottak, a tisztviselők, vagy a közösség által megválasztott társadalmi testületek?

– Ki hozza a döntéseket: az adminisztráció, vagy pedig a választott testületek?

– Ki alkalmazza a rabbikat, és nekik milyen beleszólásuk legyen a szervezet működésébe?

– Az egyes zsinagógák önállóan működjenek-e, vagy az oda járók helyett a döntéseket a távoli központban hozzák?

Ha ezeket a kérdéseket nyilvánosan még fel sem tesszük, egészen biztos, hogy válaszokat sem fogunk rájuk kapni.

Feldmájer Péter

Ortodox rabbikonferencia Budapesten

Szeptember 13–17. között tizennyolc országból több mint hetven rabbi és világi közösségi elöljáró gyűlt össze Budapesten. Az Európai Ortodox Rabbik és Egyházi Vezetők Konferenciája – amelynek mindannyian vendégei voltak – három évvel ezelőtt, a Cionista Világszervezet vallási osztályának ösztönzésére jött létre. A szervezet elsősorban a cionizmus és Izrael iránt nyitott modern ortodox rabbikat tömöríti. A szervezésbe nem vonták be, részvételre viszont felkérték a *Chabad Lubavits* budapesti küldötteit. (**Dov Levy** rabbi, a Wesselényi utcában működő Amerikai Alapítványi Iskola igazgatóhelyettese, aki **Baruch Kaisler** igazgató mellett, a szervezők egyike volt, ezt azzal indokolta, hogy a Chabad nem tagja a magyar ortodoxia hivatalos szervezetének.)

Jelentős gesztust tettek a neológia felé is: meghívták **Schweitzer József** és **Fröhlich Róbert** neológ rabbikat, továbbá – a budapesti zsidó városnézés keretében – ellátogattak a Dohány utcai zsinagógába. Előadást tartott a tanácskozáson **Schőner Alfréd,** a *Rabbiképző Zsidó Egyetem* rektora, és **Kovács András** szociológus, aki a közelmúltban nagy felmérésben vizsgálta a magyarországi zsidóság helyzetét.

A tanácskozáson egyebek között a közelgő nagy ünnepek során felmerülő biztonsági kérdéseket vitatták meg. Másik napirendi pont a halachikus döntések összehangolása volt: mivel számos európai országban nincs kiépült ortodox intézményrendszer, időnként gondot okoz a házasságok, a válások intézése, rabbinikus bíróságok összehívása. A tanácskozás résztvevői ezt igyekeztek európai szinten koordinálni.

Dov Levy elmondta, hogy a budapesti helyszín kiválasztásában jelentős szerepe volt **Tova Pintó**nak, a Szochnut kelet-európai igazgatójának, aki szerette volna a – nemzetközi kapcsolatok iránt eddig nem nagyon fogékony – magyar ortodoxiát bevonni ebbe az áramkörbe.

Jehiel Wasserman rabbi, a Szochnut vallási főosztályának vezetője: *„Azért választottuk a magyar fővárost, mert Budapest a kelet-európai vallásos újjáéledés egyik szimbóluma. Persze nagy kérdés, hogy a nem vallásos fiatalokat miként tudja elérni az ortodoxia. Egyesek spirituális, mások pszichológiai és teológiai szempontokat vetettek fel, de Magyarországon továbbra is nagyon nehéz az ortodoxia helyzete, mert a közösség gyenge, és a kóserság is nehezen megoldható."*

Ariel Messas párizsi rabbi tapasztalatai szerint a vallásos élet nehéznek tűnik egészen addig, míg a nem vallásos hátterű emberek meg nem értik a halacha lényegét és szépségét. A vallás azért fontos a zsidók életében, mert olyan, egyébként kiveszendőben lévő alapértékeket hozhat vissza, mint a cedaka, a segítségnyújtás, a szeretet, a béke és a tisztelet. *„Franciaország példáján okulva látok fantáziát a magyar ortodoxiában. Bár az ötvenes években alig voltak kóser éttermek és zsidó iskolák Párizsban ma, a növekvő antiszemitizmus ellenére is virágzik a közösség."*

Az ortodox hitközség díszvacsoráján **Slomo Amar,** Izrael Állam szefárd főrabbija tartott Tóra-magyarázatot. Mondandójában nem a különböző irányzatokat elválasztó, hanem az őket összekötő vonások jelentőségét emelte ki, ami a mai – gyakran intranzigens ortodoxia világában – fontos üzenet. A résztvevők többsége azért is tartja jelentősnek ezt a találkozót, mert csak itt vitathatják meg a közös, európai problémákat. Sokak szerint Kelet- és Nyugat-Európa zsidó közösségei között nagy különbségek vannak, hiszen Nyugaton főként a vegyes házasságok és a közösségek nehéz anyagi helyzete jelent problémát, Kelet-Európában pedig a vallásos élet folytonossága. A résztvevők mindenesetre úgy látják, hogy sokat profitáltak a tapasztalatcseréből és a kötetlen beszélgetésekből.

M. P.–G. J.

Esztertáska

E havi számunkban a híres tudós, **Szilárd Leó** édesanyjának visszaemlékezésein alapuló írást publikál **Holló Szilvia** feminista történész. Izgalmas kérdés, hogy a kiváló tudós mi mindent köszönhetett élete meghatározó szereplőjének, anyjának, akit a történelem eddig a csönd és az arctalanság szerepkörébe zárt. Másik írásunk szerzője, **Pécsi Katalin** egy ortodox miliőből kitört hétgyermekes asszony önéletrajzi indíttatású regényét mutatja be.

Egy pesti polgárlány társat választ

(Részletek Szilárd Leó édesanyjának visszaemlékezéséből)

„Keresse tehát mindenki azt az életpárt, aki képes az ő boldogítására. Ámbár, amily egyszerűnek látszik, oly nehéz annak megtalálása."

(**Flesch Ármin,** mohácsi főrabbi)

Szilárd Leó (1898–1964), a XX. század egyik legjelentősebb magyar származású tudósa, 1960-ban megírta életének történetét. Visszaemlékezésében lényegesnek tartotta hangsúlyozni, mennyi mindent köszönhet a szülői háznak. Édesanyja, **Vidor Tekla** is 60 éves kora körül írta meg saját élete regényét. Fia szerint: „Anyám szeretett mesélni a gyerekeinek, többnyire valamilyen tanulság kedvéért." A magát önéletírásában Polgár Emmának nevező anya 1870-ben született Budapesten, és ott is halt meg 1939. április 9-én.

Tekla édesapja, **dr. Vidor** (**Lustig**) **Zsigmond** szemészorvos (1835–1907) a városligeti Stefánia Gyermekkórház orvos-igazgatója, budapesti egyházközségi elöljáró 1865-ben kötött házasságot a jómódú **Jeanette Davidsohn** kisasszonnyal. Az apa haláláig büszke volt magyar származására, debreceni órásmester atyjára. A Vidor szülők egymás között németül, a feleség anyanyelvén beszéltek. Tekláékat azonban először magyar szóra tanították, a német nyelvet tanártól sajátították el.

Szilárd Leó édesapja, **Spitz Lajos** kultúrmérnök (1860–1955) 1880-ban érkezett Budapestre tanulni. Élete végén, németül írta meg visszaemlékezéseit. Családjában nem beszéltek magyarul. („Szüleim, ahogy én magam is, Szlovákiában születtek, Árva megye hegyei között, ahová mélyen vallásos zsidó őseik több száz éve vándoroltak be.") Lajos apja, **Samuel Spitz** szeszfőző, a véglesi kastély bérlője egy tűzvész miatt elveszítette vagyonát. A feltörekvő fiatalember azonban, aki nevét csak 1900-ban, családapaként változtatta Spitzről Szilárdra, karriert csinált: hidakat tervezett, a kor neves szakembereivel (pl. a norvég származású **Gregersen**nel) működött együtt. Későbbi felesége is céltudatosságát becsülte benne a legtöbbre: „...rokonszenvessé leginkább az tette, hogy a maga erejéből küzdötte fel magát..."

Vidor Zsigmond

Ifjúkorában Tekla is álmokat kergetett, önállósulni szeretett volna: „A negyedik emeleten elsőrangú ruhaszalont nyitott, és sikeresen vezetett egy vagyonát vesztett úricsalád leánya. Mindig érdekelt a szabóság; kaptam a jó alkalmon és megkértem szüleimet, engedjenek odajárni, hogy azt megtanuljam... Magamat tartottam kis családunk egyetlen reálisan, anyagiasan gondolkozó tagjának, s bár ezt a tulajdonságot nálunk nem valami nagyra becsülték, mégis némi önbizalmat váltott ki belőlem..." Amikor apja lebeszélte arról, hogy egyedülálló dolgozó nő legyen, arról kezdett álmodni, hogy legalább megértő társra leljen, „aki akkor is szeret, ha affektálok, vagy ha akármilyen is vagyok, s ha már senki, de senki, de senki sem szeret". A kamaszlány, nem lévén tisztában az érzelmekkel, idős tanárát képzelte el férjének. „Sajnálni valakit majdnem egyértelmű volt előttem a szeretéssel... Láttam magamat őt vezetve, mellette ülve, neki felolvasva, és ezen különböző szeretetteljesen önfeláldozó tényked éseim fölött meghatódottan élveztem ki elképzelt szerepemet."

Rokonlátogatásai megerősítették ellenszenvét a formalista, tartalmatlan és felületes emberi kapcsolatok iránt, ahogy megvetette a tudatos manipulációkat is. „Hát hogy is van ez? Ha valaki szép vagy gazdag, akkor annak gazdag és jó férjre lehet számítani... És ha egy leány jó, az semmi?"

A kezdeti, romantikus ábrándozások után kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a házasság nem mindig azonos a szeretettel és a boldogsággal. Amikor bájos, kedves doktorné ismerősük azért sajnáltatta magát, mert a fia is pont olyan csúnya és unalmas, mint a férje, Tekla rádöbbent, hogy környezetében milyen sokan játszanak szerepet a társadalmi elvárások érdekében. „A doktor néni sajnálja, hogy a fia a férjére üt, hát akkor nem tetszik neki a férje sem." (...) „Én bizony a világért sem mennék olyan emberhez, akire megbánnám, ha a gyerekeim hasonlítanak. Nem én! De miért is tehette? Talán szegény leány volt és a kérője gazdag?"

A vagyon persze Teklát is megszédítette, gazdag örökséghez jutó rokonához, akit szerénysége miatt egyébként kedvelt, szívesen hozzáment volna, azonban a motiváció természetesen nem a személyes vonzalom, hanem a mesés kastély volt. „Könnyen elképzelhető lehetőségnek tartottam, hogy Jóska engem vesz feleségül, s akkor tényleg én lennék ott az úrnő. (...) Az a különös, hogy eközben Jóska csak mint alkalmas eszköz szolgálhatott célom elérésére, mert reá nemigen gondoltam. Mintha neki mindehhez semmi köze se lett volna, csak a magam életét képzeltem el és színeztem ki."

Csak a férjvadász rokonlányok rohama döbbentette rá, hogy amit maga is kívánt, milyen erkölcstelen a másikkal szemben. „A nyálas Ernsti (a bécsi kuzin) sem akart mást, csak nyíltan bevallotta, ő legalább őszinte. Én pedig adtam a finomat, pedig én is a nagy vagyonra gondolok, és arra, amit avval elérhetnék. Persze az más, hisz nekem a Jóska tetszik, mert olyan egyszerű és szerény maradt, mint akkor, mikor még semmije sem volt, s én őt szeretem, míg azoknak a leányoknak ő nem tetszhetik, csak a gazdagságra, luxusra vágynak. Igaz az, hogy szeretem? És ha nem volna a pilei birtok most az övé, eszembe jutott volna, hogy éppen az ő felesége szeretnék lenni? Csak azért, mert szerény? Akkor is, most is hajlott lenne a háta és vatta lógna ki a füléből, és nem tudná élvezni a szépet, ha nem az övé."

Az évek egyre múltak, ám az eladósorba került Teklánál a házasságközvetítő szóba sem jöhetett, már a puszta gondolat is nevetségesnek tűnt az erős egyéniségű lány számára. „Valami Schimmelpfeng nevű tudakozóirodát emlegettek, meg hogy prímák az információk, hogy az apja és anyja is magas kort értek, hogy a családjában nem fordultak elő becstelenségek... rájöttem, hogy ez valami háztűznézés. Furcsa dolog, nekem legalábbis igen nevetségesnek tűnt... Kezdtem figyelni az embereket, kik hozzánk jártak, s ha netán előttem ismeretlennel láttam itt-ott a mamánkat szóba állni, rögtön gyanút fogtam, hogy tán afféle."

Nővére azonban más eset volt: igazi feleségnek való, engedelmes, jó leány, a társadalmilag magasztalt, hagyománytisztelő zsidó nő eszményképe. „...örülhet, aki ilyen jól nevelt, szerény és finom lelkű leányt kap. Nem terem az minden bokorban."

Tekla azonban elhatározta, ha nem élheti a saját életét, férfiak dolgában maga kíván dönteni sorsáról: „Azt képzeltem, leginkább olyan emberhez tudnék vonzódni, akinek az életéhez én kellek. ...Akadt volna nem egy, aki tetszett volna nekem, s ha – mint nőnek – választójogom lett volna, alighanem rég megkérem társul valamelyiket. De kelletni magamat? Ez bántotta volna a büszkeségemet."

Tekla házasságkötése a szülőket is foglalkoztatta, ám látva a lány egyéniségét, a felkínálkozó lehetőséget (Mimi sógora) nem használták ki. „Más szülők talán kapva kaptak volna az alkalmon, hogy ilyen könnyű szerrel gondoskodhatnak a második leányukról is... Nem kívánták számomra ezt a házasságot, s mama ezt ügyesen értésemre adta anélkül, hogy a dolgot direct érintette volna. (...) Úgy tett, mintha minden mellékgondolat nélkül bírálgatná az újonnan családunkba került... fiút... éppen csak olyannak látta, amilyen volt: becsületes, szorgalmas, de teljesen

Kayserling bécsi főrabbi, 1900 körül

erély nélküli, határozatlan embernek... szerencséjére nem én lettem a felesége, mert az ellentmondásaim nem lettek volna ínyére."

A 24 éves, tehát nagykorúvá vált leány nem akart mindenáron férjhez menni, otthon is elkelt a segítség. „Szüleim sohse tettek legkisebb célzást sem férjhez menésre, de távolabb állók, sőt egyik másik néni is néha türelmetlenül érdeklődtek, hogy nincs-e valamely kilátásom, nem készülődik-e valami."

Amikor egy rokonlátogatás alkalmával ismeretlen, szimpatikus fiatalember toppant be, vidéki, távoli rokon, csinos, kedves, művelt ember, a lány úgy gondolta, eljött, akire eddig várt.

„Méltán hihettem, hogy egész véletlenül találkozom nála (Vilma kuzin) fiatal mérnök sógorával, kit a nagy fagy kergetett el valamely útépítéstől, s így a karácsonyi napokat Pesten töltötte... Néhány nap múlva Mimiéknél ismét találkoztunk, hol a sógorommal volt állítólag valami üzleti ügye. Ebben semmi feltűnőt sem találtam... De mikor a finom porcelán és előre elkészített – köznapon szokatlanul – díszes tálak kerültek az asztalra, ezek elárulták, hogy nem rögtönzött a vacsora... Mulattam, hogy ilyen könnyen elámíthatónak tartanak..."

A későbbi férj, Lajos családjában azonban a házasságközvetítés bevett szokás volt, a férfi valószínűleg nehezen értette volna meg Tekla kezdeti tépelődését. „Mikép ítélhetném meg, hogy összeillünk-e vagy sem? Hogy nem ununk-e egymásra, ha folyton, de folyton együtt leszünk? Nem láttam a lelkébe. Érdekelt, de idegen maradt számomra."

A Spitz családban nem viselték egykönnyen, ha egy nő ellenállt a tudatosan megtervezett házasságnak. Egy alkalommal például, egy házasságközvetítő felkeltette Lajos bátyjának az érdeklődését egy már nem olyan fiatal, se nem szép, ellenben művelt és mindenekelőtt vagyonos leány iránt. Mivel a családjáról csupa jót hallottak, bátyja meglátogatta őket, majd egyik este örömmel újságolta, hogy eljegyezte magát. Nővére, ahogy az illendőség megkívánta, másnap délidőben udvariassági látogatást tett, ám az állítólagos menyasszony hűvösen fogadta, megjegyezve, hogy ez még korai, hiszen a döntése nem végleges. A nővér ezek után arra kérte fivérét, hogy a további látogatást szüneteltesse. Két nap múltán a szülők családi vacsorára invitálták őket, de nem utaltak leányuk udvariatlan viselkedésére. A fivér távolmaradását vidéki kiküldetéssel magyarázta, a nővér meghűléssel mentette ki magát. (A házasságot később mégis megkötötték.)

Lajos özvegy nővérének is egy ismert házasságközvetítő tett kedvező ajánlatot. **Josef Rotthauser,** fővárosszerte jól ismert nürnbergi árukereskedőnek áruháza volt a Király utca sarkán. Régóta özvegyen élt leányával, Vilmával, és elhalt felesége révén rokonságban állt a Davidsohn családdal, azaz dr. Vidor Zsigmond feleségével. A két fiatal találkozása nem csupán a véletlen műve volt, valószínűleg a szülők már tájékozódtak a fiatalember felől. („...szüleink igyekeztek bennünket megkímélni a kosáradás és kosárkapás keserű lehetőségétől. Bizonyára ők maguk előzőleg jól szemügyre vették, akit nekünk bemutattak, s ezt is a legnagyobb gondossággal úgy rendezték, hogy semmi-

képp se vehessünk valami különös szándékosságot észre, nehogy ezáltal lelkinyugalmunkat megzavarják, vagy – ha önkéntelenül is – szabad elhatározásunkat befolyásolják.")

A fiatalok december 25-én ismerkedtek meg, január 25-én tartották az eljegyzést. „Talán könnyelműnek tűnhettem, mert láthatólag meglepte az én gyors, nem palástolt és határozott válaszom. Hiszen máig sem tudja, hogy milyen mértékkel mértem, amíg saját magammal tisztába jöhettem."

Az esküvőt 1897. április 27-én tartották, a polgári szertartás egy nappal korábban volt. „A kötelező polgári házasság akkor vált törvénnyé, de még nem értek reá sem megfelelő helyiségekről, sem a megszervezéséről gondoskodni." A fiatal párok sorban ültek az előtérben fapadokon, a hivatalos, személytelen ceremóniára vártak.

Vidor doktor hitközségi elöljáróként ragaszkodott a zsidó szertartáshoz, mely a népes család és az após kollégáinak jelenlétében zajlott. Mivel Lajos anyja és Budapesten élő nővérei nem beszéltek magyarul, **Kayserling** főrabbi németül esketett. „...mialatt a fátyolt fejemre tűzték, úgy tűnt, mintha nevelésem s egész addigi életem nem lett volna egyéb, mint erre a nagy napra való készülődésem."

További életük története mindkét önéletírásban elnagyolt, azonban sokat sejtet az, amit élete vége felé közeledve a súlyosan beteg Tekla asszony írt kettejük kapcsolatáról: „Ha kezeim az uramat szolgálják, ha életmódom utána is igazodik, ha kisebb-nagyobb kívánságainak messzemenően engedek is, semmiképp nem rendelem alá semmi tekintetben a véleményemet, azt ki is mondom."

A házasság sikertelensége valószínűleg a két ember különböző társadalmi indíttatásából fakadt. Gyermekkoruk, ifjúságuk történései, társadalmi kapcsolataik, szerelmeik, vágyódásaik, terveik és kudarcaik lassan bontakoznak ki azon szerencsés olvasók előtt, akik belelapozhatnak a *Budapesti Történeti Múzeum*ban őrzött dokumentumokba.

Holló Szilvia Andrea

A Dob utcától az irodalmi magazinokig: egy zsidó nő vándorlásai

Jehudit Rotem: Oly nagyon szerettem. Múlt és Jövő, 2003, 2700 Ft. Ford.: Stöckl Judit

Az idei Könyvhét egyik csemegéje volt számomra ez a regény, mivel izraeli írónő műve, és a történet maga is női problémákra összpontosít. Egy budapesti, zárt életű, vallásos családba született, majd otthonról messzire sodródott, sokgyerekes ortodox nő kitör a korlátai közül, egyszerűsíthetjük le egy mondatnyira a problematikát. Az írónő híre megelőzte az olvasmányélményt, és a Múlt és Jövő sátránál előbb beszélgettem vele, mint hogy kezembe került volna a regénye. A szöveg a lényeg, persze, mégis befolyásolja olvasatunkat a szerző kiléte, amennyiben szembesülünk vele. **Esterházy Péter** *Tizenhét hattyú*kjára más szemmel néztünk, amíg elhittük, hogy **Csokonai Lili** írta; az *Előttem az élet* az ismeretlenül hangzó **Émile Ajar** nevét tette világhírűvé, míg a könyv valódi íróját, **Romain Gary**t az olvasók inkább középszerű regények szerzőjeként tartották számon. Szóval, tetszik vagy sem, a regényíró személye némileg mégiscsak áruvédjegy, függetlenül attól, hogy imázsával és nyilatkozataival igazolja, vagy éppenséggel cáfolja a fiktív történet „hitelességét". **Jehudit Rotem** nevéhez a művét megelőző szóbeszédben az *„ortodox"* jelző tapadt legerősebben, és noha a sokszorosított, rövid életrajzában már olvastam, hogy valójában *hátat fordított* az ortodoxiának, váratlanul ért az első benyomás: az expresszív tekintetű, feltűnően nőies megjelenésű, manökenalkatú hölgyről a legkevésbé sem az „ortodoxiára", avagy a hét gyermekre asszociálnánk.

Életrajzából tudható, hogy Jehudit Rotem, akárcsak főhősnője, Budapesten született, vallásos családban; csecsemőként szüleivel Bergen-Belsenbe került, ahonnan néhány hónappal később a „Kasztner-vonat" menekítette őket ki. 1945 óta Izraelben él. Egy ultraortodox jesiva-bóherhez adták férjhez. Jehudit a gyerekszülések és a nagy háztartás ellátása mellett tanítással járult hozzá a családi jövedelemhez. Radikális fordulatot vett az élete, amikor 1983-ban elhagyta férjét (hat lánygyermekét magával vihette), és irodalmi pályára lépett. Cikkek, tanulmányok és „négerként" – más nevén – megírt holokauszt-visszaemlékezések mellett több saját könyvet is publikált: közülük hármat *(Distant Sister, Mourning, I loved so much)* idegen nyelvekre is lefordítottak.

Magyarul megjelent, önéletrajzi ihletésű regényében az ortodox családok életébe leshetünk be – magától értetődően – női szemszögből. Izgalmas téma, kevéssé ismert terület. Ráadásul a történet a Dob utcában indul, a II. világháború előtt. Ezt a világot még férfioldalról is alig ismerjük – az egy **Pap Károly** kivételével nincsenek az ortodoxiát belülről láttató íróink a magyar zsidó irodalomban. Az Amerikában élő, szintén az ortodoxiából „kiugrott" írónő regényéből (**Pearl Abraham:** *A rabbi lánya,* Ulpius-ház, 2002) már tudjuk, hogy globalizált világunkban a vallásos zsidó lányok életében a legnagyobb hiánycikk a szerelem – ennek is leginkább a média által propagált válfaja: a románc. Rotem kamasz főhősnője számára a szerelem konkrét színtere a korcsolyapálya lesz, ahol tizenhat évesen megismerkedik a nagy Ővel. Ez az esemény indítja el a lázadás lavináját, amelynek következtében a fiatal lány végérvényesen eltávolodik szülei világától.

Az ortodox nők sorsának dokumentarista hitelességű bemutatása és a szerző/narrátor feminista elkötelezettsége fontos könyvvé teszi ezt a regényt – ugyanakkor sajnos az olvasmány nem válik irodalmi élménnyé. Mintha az írói pályán későn indult Rotem minden lemaradását hirtelen akarta volna bepótolni, belezsúfolt regényébe mindent, amit modernnek és költőinek gondolt. Mesterkélt kompozíciót, elmélkedéseket a női lét kis és nagy kérdéseiről, és ami a legkínosabb: jelzőktől túlhabzó, burjánzó hasonlatindákkal költőiesített mondatokkal. Két párhuzamos sorsban – egy nagynéni, és az őt távolról csodáló unokahúgében – épül fel a történet; a felváltva beszélő két narrátor szavain keresztül bontakozik ki a leigázott és megalázott zsidó nő „szabadságharca". Az olvasó azonban zavarban van, amikor kettejük karaktere és hangja nem válik el egyértelműen egymástól. (Erre a problémára csak a szándékot illetően lehet magyarázat, hogy az írónő mindkét szereplőt – *Gabit* is, *Nomit* is – részben *magáról* mintázta.) Bármennyire is fontos a tematika, elsősorban mondatokat olvasunk. Amikor a regényt bárhol felütve, efféle szóvirágokra bukkanok, határozottan elzsibbad problémaérzékenységem: *„Pillantásomat húsos ajkára szegeztem, melyet csendben összeszorított." „Egy ismeretlen erő kezdte megolvadt fémdarabként átformálni az életemet." „A zene selyemsálként, langyos szellőként simogatott."* Jó, mondhatjuk, ez eddig ízlés kérdése! De mit kezdhetünk az alábbi, bölcsnek szánt, ám zagyvára sikeredett megállapításokkal? *„Az emlékezet nem más, mint a múltbéli események puszta ismerete." „A depressziónak, mely az utóbbi években kísér, és csak néhány, az ágyban elvégzett erőteljes láblendítés után szokott enyhülni, most nyoma sincs, mintha úgy döntött volna, hogy tovább pihen a takaró alatt, nélkülem." „...A szavak nem törnek elő a szájából. Szappanbuborékként röpdösnek benne, pillanatok alatt szétpattannak."*

A fordítóval is vitáznék, szabad-e például a régiesen finomkodó *„oly"* szócskát beletenni egy ma született regény címébe (az angolban egyszerűen *„so* much" áll); avagy „piros *orcák*at" írni a köznapi *„arc"* helyett? Figyelmesebb kiadói szerkesztés – Izraelben is, itthon is – jót tett volna a szövegnek.

Fogadjuk el a tényt, hogy a zsidó női identitás témája, valamint a szerző kedves lénye ez esetben sokkal izgalmasabb, mint a lektűrre vett szöveg.

*

Az írónővel a Spinoza kávéházban beszélgettünk.

Jehudit Rotem amellett kardoskodik, hogy története *nem csak* zsidó történet: bármilyen fanatikus közösségben hasonlóak a szabályok. Sok nőnek kényelmet és biztonságot nyújt a bezártság – másnak azonban emocionális szenvedést okoz. „Az a lényeg, hogy a nők – a regény szereplői ugyanúgy, ahogy én is a saját életemben – valami mást is keresnek az életükben: önállóságot, szerelmet, kapcsolatokat, intellektuális élményeket." *„Az olvasás számomra mindig is olyan volt, mint a lélegzés* – meséli Jehudit. – *Persze csak titokban olvashattam, mint minden vallásos nő. Amikor még együtt éltem a férjemmel, egyszer a jesivájában megkérdezte tőle a rabbija, igaz-e a szóbeszéd, hogy a felesége folyton olvas. Mert ha igaz, azonnal meg kell tiltani neki, hiszen a végén még elhinné mindazt, amiről a regények szólnak..."* Persze, ez így igaz: a lázadás a regények világán keresztül tör be a zárt ortodox világba. Ha Jehudit nem azonosult volna például *Anna Kareninával,* aki a szerelemért mindenét odadobta, talán beletörődött volna a rá kimért sorsba. A regényolvasás gyanús dolog, mert a függetlenedés első lépése: láthattuk ezt a „rabbi lányának" esetében, de számtalan nem zsidó, női „életreform"-történetben is. Az *Órák* kertvárosi háziasszonya például csak lopva olvashatja csodált **Virginia Woolf**ját – nyíltan nem vállalhatja fel az olvasás szenvedélyét a család és a szomszédok előtt.

Rotem természetesen zsidó maradt annak ellenére, hogy fellázadt *az intolerancia* és a *fanatizmus* ellen. (*„Én a vallásosoknál is zsidóbb vagyok, mert többet tudok a vallásról"* – magyarázza.) És magától értetődik számára az is, hogy feminista:

„Hogyan is érhettem volna el mindazt, amit elértem, a feminizmus nélkül? Én is megvívtam a magam háborúját. Nagyon bízom benne, hogy a lányaimnak is jó példát mutattam. A volt férjem és a fiam sajnos nem olvassák a könyveimet, az anyám azonban ma már büszke rám."

Pécsi Katalin

Az idegen

Jacques Derrida, a neves francia filozófus megkapta a Héber Egyetem tiszteletbeli doktora címet. Ebből az alkalomból beszélgetett vele a Ha'arec munkatársa – a zsidóságról, a közel-keleti konfliktusról, folyton a halál körül forgó gondolatairól, és szüntelen idegenségéről.

„A Héber Egyetem tiszteleg Jacques Derridának szüntelen erőfeszítéseiért, amelyeket a hagyományos nyugati gondolat újfajta megvilágításáért tett – mondta május 25-én az egyetem rektora, **Menahem Megidor** professzor. – Derrida egész munkássága során a legmagasabb fokú nyelvészeti és az úttörő filozófiai struktúrák összekapcsolásán dolgozott."

Derrida egyebek között kiállt az emberi jogokért, fellépett az apartheid és a csehszlovák értelmiségiek kommunista üldözői ellen, ugyanakkor soha nem volt Izrael-ellenes. Ezt a véleményét 2003-ban is fenntartja. „Büszke vagyok a tiszteletbeli doktori címre, amelyet izraeli barátaimtól kaptam. Azért is örültem, mert ellenzem némely európai egyetem és a nemzetközi tudósközösség tavaly bevezetett azon politikáját, hogy a területeken történt események miatt bojkottálják Izraelt. Szerintem a bojkott – az izraeli egyetemek támogatásának leállítása, és valamennyi, már meghirdetett ösztöndíj visszavonása – óriási baklövés. Idejövetelem a tudományos bojkott elleni tiltakozásom kifejezése. Tudom, hogy az itteni egyetemeken dolgozó kollégák, akik közül néhányat ismerek is, izraeliek és palesztinok egyaránt, a békéért és egy új politikáért dolgoznak.

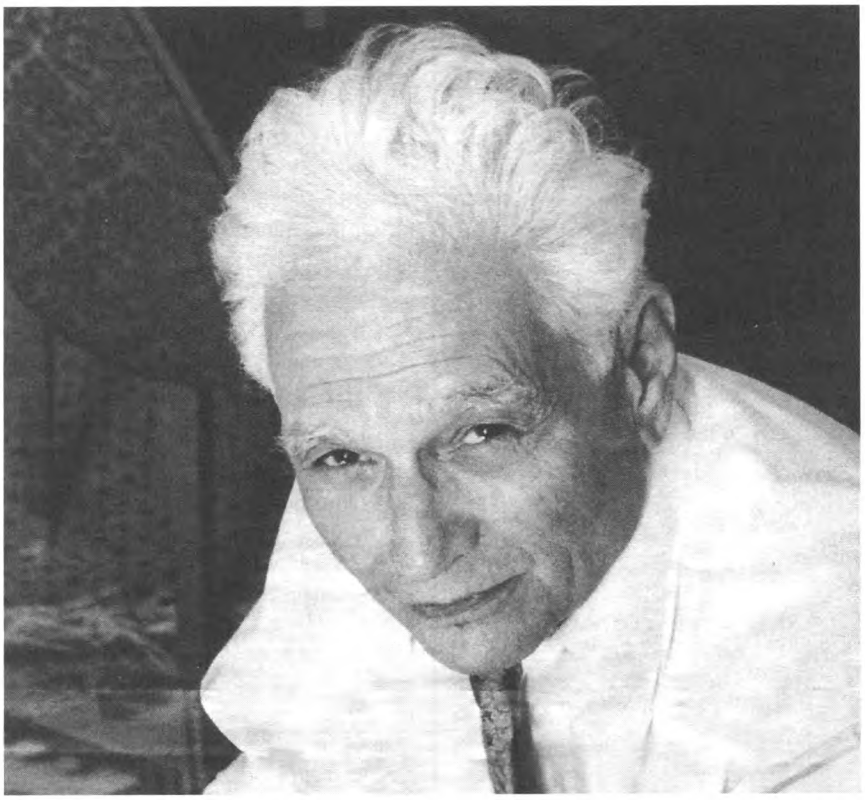

Úgy véltem, most kell Jeruzsálembe jönnöm, s kifejeznem szolidaritásomat és reményemet, hogy Izrael Állam továbbra is biztonságban fennmarad. Persze a jelenlegi izraeli politika iránti fenntartásaim nem múltak el."

Az egyetem legnagyobb előadóterme zsúfolásig tele van, és az aznap Izraelbe érkezett francia külügyminiszter, **Dominique de Villepin** is a díszemelvényen ül. De Villepin előadást tart Derrida filozófiájának fontosságáról és a bukovinai születésű neves zsidó költő, **Paul Celan** munkásságával fennálló kapcsolatáról. Néhány versszakot hallunk Celan *Todesfuge* című költeményéből. Derrida előadást készül tartani Celan misztikus verséről, amely Ábrahám áldozatáról szól.

A ceremónia után vacsora az egyetem Meyersdorf-termében. Számos köszöntő hangzik el, de a politikát csak Derrida érinti beszédében. „Azért jöttem Jeruzsálembe, hogy tisztelegjek az igazság híveinek, akik a megbékélés útját választják, bármely oldalon álljanak is. Akik szeretik az életet, a jövőbe tekintenek, és lefogják a lelkiismeret nélküli öngyilkos merénylők kezét. Annál is inkább köszönöm a tiszteletbeli doktori címet, mert egy olyan országban kapom, amelyet szeretek és segítek, amely szenved az erőszaktól, és amelyben az általam olyan nagyra becsült **Jichak Rabin** is élt és dolgozott."

Izraeli utazásairól

„Negyedszer vagyok Izraelben, utoljára 1998 januárjában jártam az országban. Általában egyetemi konferenciákra hívnak. Eleinte palesztin kollégákat is meghívattam, hogy mindkét féllel tudjak beszélgetni. Egyszer pedig azt kértem, hadd látogassak el Ramallahba és a Bir Zeit Egyetemre. Bár Ramallahban éppen kijárási tilalom volt, több palesztin professzorral is sikerült találkoznom, és hosszan elbeszélgettem velük a nehéz helyzetükről, amit az izraeli megszállás okoz. Mostani látogatásom során azonban csakis az Izrael iránti őszinte érzéseimet kívánom hangsúlyozni."

Gyermekkoráról

„Algériai szefárd családból származom, őseim a nagy kiűzetés után, 1540 körül érkeztek Spanyolországból vagy Portugáliából, és több évszázada El-Biarban, Algir zsidó külvárosában élnek. Dédszüleim már 1870-ben megkapták a francia állampolgárságot, de azt 1940-ben a Vichy-kormány visszavette tőlük. 1941-ben az iskolából is kitettek a többi zsidó gyerekkel és tanárral együtt. Ekkor az algériai állástalan zsidó tanárok új iskolákat alapítottak, és én az egyik ilyen zsidó iskolába iratkoztam be. Csak zsidók voltak körülöttem, és én bezártnak éreztem magam. Egyrészt felháborított az antiszemitizmus és a fajüldözés, másrészt zavart a zsidók bezárkózása. Ma sem szeretem, ha antiszemitizmusba botlom, de csak zsidók között sem érzem igazán otthon magam.

„Zsidó neveltetésem nagyon hiányos volt, és azt is gyorsan elfelejtettem, amit a bár micvómra megtanultam, annál is inkább, mert a rabbi nem magyarázta el a haftara szavainak jelentését. De ez nem zavart, mert főként a foci érdekelt, és arról álmodoztam, hogy labdarúgó leszek. Gyors voltam és elég jó jobbszélső, de végül mégiscsak francia intellektuel lett belőlem."

A közel-keleti békéről

„A spontán megbékéléssel kapcsolatban nem vagyok optimista. Azt megértem, hogy az izraeli kormány polgárainak biztonsága és a terror megfékezése érdekében kénytelen lépéseket tenni. De egy gyakran elmosódó határt nagyon nehéz megvonni. Hol ér véget a terror elleni harc, s hol kezdődik a polgári lakosság elnyomása? Kinek és minek a biztonságát kell védeni: az izraeli állampolgárokét, vagy a területekét? Ami a területeken szolgálatot teljesíteni vonakodó katonákat illeti, teljes mértékig egyetértek velük. Ők az igazi bátrak. Az izraeli baloldal összezsugorodása nagyon elszomorít. Ez óriási veszteség, és az ok kétségtelenül a palesztinok azon frakciója, amely az öngyilkos merényleteket kiagyalta. Remélem, hogy az izraeli baloldal egyszer még feltámad poraiból."

A halál megszállottja

Az 1970-es évek elején **Muki Ron** – jelenleg a Héber Egyetem összehasonlító irodalom tanszékének vezetője – volt az első diákok egyike, aki Derrida műveit Izraelben olvasni kezdte. Ron így emlékezik: „Kávézókban beszélgettünk, akkor még lehetett. Nem vették szorosan körül a hódolói, mint ma. Derrida melegszívű, közvetlen ember, nem fennhéjázó, inkább szerény. Egész életében melankolikus és depresszióra hajlamos volt. Meglepő, hogy ezzel együtt ekkora az életműve. Természeténél fogva szomorú ember. Néha írt melankóliájának okairól, a

családjáról, és a zsidókhoz való viszonyáról."

Filozófiája főleg az európai és amerikai egyetemekre volt nagy hatással. Bár Derrida elődei olyan nagy francia elmék, mint **Sartre, Michel Foucault** és **Roland Barthes,** ő mindig idegennek érezte magát. Úgy látszik, ez a sorsa az olyan francia értelmiségieknek, akik nem Franciaországban nőttek fel.

Derrida jelenleg Párizs egyik külvárosában lakik Margarettel, aki a strukturalizmusról szóló műveinek orosz fordítója. Két fiuk van: egyikük költő, a másik filozófiával foglalkozik. Derrida minden évben két hónapot az Egyesült Államokban tölt, kongresszusokon vesz részt, egyetemi szemináriumokat vezet és szövegeket oszt ki a diákjai között, hogy fejtsék meg azokat, amint ő tette Paul Celan verseivel. Derrida szereti az amerikai nagyvárosi életet, különösen New Yorkét, ahol szívesen jár moziba, jazz- és komolyzenei koncertekre, vagy néz dokumentumfilmeket a tévében.

Életrajzi esszéjében, amelyet anyja haláláról írt néhány évvel ezelőtt, olyan gyermeknek határozta meg magát, aki ok nélkül is képes sírva fakadni. Születésétől kezdve a halál élménye vette körül. Fivére egy évvel az ő születése előtt meghalt, öccse pedig akkor, amikor ő még tízéves sem volt. Az élet gyötrelmeinek átélését anyjától, Esthertől örökölte, „akinek halálos aggodalmát minden alkalommal éreztem, amikor beteg lettem". Egyszer a *The New York Times*nak azt nyilatkozta, hogy ahányszor autóba ül, egy halálos szerencsétlenség képe jelenik meg előtte. Minden könyve a halállal foglalkozik. „Ha van célom az életemben, akkor az a megbékélés a halállal. Ha egy könyvem nem erről szól, akkor kudarcot vallottam. Bár minden pillanatban gondolok a halálra, tudok nevetni, mosolyogni. De közben folyton az jár a fejemben, hogy egy perc vagy egy másodperc múlva halott lehetnék. Ez valós élmény, és megszállottan rabja vagyok a saját halálomnak és mások halálának."

A világ nem más, mint dekonstrukció

Derrida 22 éves, amikor el kell hagynia szülőföldjét. Párizsba költözik, és a találkozás a helyi értelmiséggel levertséggel tölti el. Majdnem összeroppan, de szerencsére a nagy múltú intézmény, az École Normale Superieure felveszi és megkezdheti filozófiai tanulmányait. Utána négy évig tanít a Sorbonne-on, majd 1965-ben visszatér tanítani az ÉNS-be. 1968-ban a diákmegmozdulások arra indítják, hogy ne védje meg a doktorátusát, ezt csak 50 éves korában teszi meg. Nem követ mintákat, a saját mintája szerint él.

1962-ben jelenik meg első könyve, **Edmund Husserl** német filozófus mértanról szóló könyvének francia fordítása. Az igazi áttörés 1967, amikor egyszerre három könyvét is kiadják. Ezek *A hang és a jelenség, Az írás és a különbség* és *A grammatológiáról*. A következő öt év alatt még három könyve jelenik meg. Újdonság, hogy olyan filozófusok műveit veszi alapul és magyarázza, mint **Platón, Rousseau, Nietzsche, Heidegger** és **Levinas**.

Derrida górcső alá veszi többek között a nyelv és a filozófia között fennálló kapcsolatot, a nyelv felépítését, a kétértelműséget, a szójátékokat, és új megközelítést ad a szövegek olvasatához, amit dekonstrukciónak nevez el. A módszer feltűnést kelt, és nagy vitákat vált ki. A kutatott szöveg lehet vers, vagy akár a Függetlenségi nyilatkozat is, sőt kép is. Fő elméletéről így beszél:

„A dekonstrukció lényegét nehéz néhány mondatban elmagyarázni. Platóntól kell elindulni, az ő ideáit kell a fejük tetejére állítani, majd Husserl fenomenológiáját és Heidegger metodológiáját kell alkalmazni. Munkáim tárgya nem az elhangzott szó, hanem a szöveg, az írás. Igazság szerint először verseket akartam írni, sőt ma is az a leghőbb vágyam, hogy költő legyek. Amikor jelentkeztem az egyetemre, irodalom szakra akartam menni, de ott a görög nyelvtudás feltétel volt. Ezért aztán végül a filozófia szakot választottam. Amikor már 22 éves voltam, végül megtanultam görögül, de csak annyira, amennyire egy filozófusnak muszáj.

Idővel a fő kérdéssé számomra az a rejtély vált, hogy mi az írás és mi az írott szöveg jelentése. A dekonstrukció nem negatív fogalom, nem lebontást jelent, hanem a fogalmak és fogalomrétegek új jelentésének felkutatását. Vannak természetes fogalmak és mesterséges fogalmak. Az utóbbiak strukturáltak, jelentést hordozó rétegekből állnak. Elemeztem Platón, Descartes, **Kant,** Husserl és Heidegger írásait, Celan, **Mallarmé** és más francia költők verseit. De a dekonstrukció nem módszer és nem doktrína, hanem egy elmélet. Azt szoktam mondani, hogy a dekonstrukció az, ami történik.

A világ nem más, mint dekonstrukció. Az elemzett szöveg lehet politikai, gazdasági, jogi vagy teológiai, a rejtett fogalomrétegek minden területen feltárhatók. Állandóan történnek nem várt, dekonstruktív dolgok. Például ha hirtelen megérkezik egy vendég, megtörténik a dekonstrukció."

Elmélete magyarázóiról

„Minden elmélet magyarázatra szorul, hiszen elmélet és nem tény. Minden kommentár és disszertáció ilyen magyarázat. Vannak közöttük érdekesek, és vannak közöttük bántóak. Az én dekonstrukcióim sem mások, mint kommentárok, magyarázatok egy-egy szöveghez, zeneműhöz, vagy akár építészeti megoldáshoz. A dekonstrukció nem kinyilatkoztatás és nem ortodox dogma, amelyet tiszteletben kell tartani. Mozgásról beszélünk, történésekről, sőt egyesek szerint minden ember dekonstruktív. Sok helyen, például Németországban vagy az Egyesült Államokban az elméletem nagy érdeklődést vált ki, viszont Franciaországban alig. Izraelben csak lassan reagálnak, nagyon lassan.

Tudjuk, hogy Izraelben ellenérzéseket vált ki a modern német filozófia, különösen Martin Heideggeré, és inkább az angol analitikai irányzatok az elfogadottak. Ezek viszont allergiásak a dekonstrukcióra. Ez a helyzet most lassan változni látszik, és műveimnek már létezik néhány héber fordítása is."

Idegenségéről, sikereiről, szüleiről

„Nem vagyok filozófus. Olyan tudós vagyok, aki az európai filozófiát a kívülálló szemszögéből vizsgálja. Ez valószínűleg azért van így, mert nem vagyok valódi, született európai. Bár Párizsban jártam egyetemre, de a szívemben, a kultúrámban még mindig algériainak érzem magam. Idegen vagyok. Kívülálló vagyok a filozófiában, és filozófiai kérdéseim az idegen álláspontját tükrözik. Talán emiatt az idegenségem miatt vélik úgy, hogy változásokat kell előidéznem a filozófia terén.

Apám 1971-ben, anyám 1991-ben halt meg. Tudták, hogy műveim sikeresek, de egyet sem olvastak el közülük,

hiszen nem érdekelte őket a filozófia. Az igazat megvallva, nem értelmiségi családból származom."

Derrida apja először üzemben dolgozik, majd a háború után ügynök lesz, ánizsos szeszes italokkal kereskedik. Meg kell állnia minden szállodánál, kávéháznál, fűszerüzletnél, hogy eladjon. Egész idejét az autó kormánya mögött tölti, a ruhájából estére dől a likőrszag. Úgy érzi, hogy feláldozza magát a családjáért, és ezt otthon gyakran fel is emlegeti, hangsúlyozva, hogy a családja nem elég hálás neki ezért. Innen származik a *megalázott apa* élménye. Az ember, aki teljesíti ugyan a kötelezettségét, de térdre rogy a teher alatt.

Derrida így is emlékszik vissza apjára. Egyik régebbi művében megemlíti, hogy saját magát olyan önmarcangoló kereskedelmi utazónak tekinti, aki ott áll szellemi áruval teli bőröndjeivel valamilyen akadémiai vagy kulturális piacon. Ma már egy kicsit másként gondolkodik erről: „Lehet, hogy a siker egy kicsit bosszú az apám szenvedéseiért, azaz apám bosszúja. Azzal a szellemi áruval, amit én öntöttem rá erre a piacra, sikerült felforgatnom az egész eddigi kereskedelmet."

Amikor kitört a háború, Algériában az antiszemitizmus, amelyet maga az állam szított, a tombolásig fokozódott. Ennek ellenére Derrida apját a jószívű tulajdonos nem bocsátotta el, amiért az rendkívül hálás volt, és ennek nap mint nap jelét is adta a munkahelyén. Ilyen jeleneteknek Derrida többször is tanúja volt, és keserűen nézte apja megalázkodását mások előtt.

Derridának nincs honlapja az interneten és e-maileket sem küld. Használja ugyan a számítógépet, de csak modernkori írógépként. Nem kedveli a rögtönzést: előadásaira gondosan felkészül. Előtte számos szöveget átnéz, illetve elkészít, majd a tervezett előadást leírja, megtanulja, és elmondja az első szótól az utolsóig. Nem felolvassa, hanem elmondja. Az interjút készítő újságírótól a következőképpen búcsúzik: „Nem szeretem az interjúkat. Rögtönzések, tehát túlságosan felületesek. Inkább hallgassa meg az egyik előadásomat, vagy olvassa el az egyik cikkemet. Azokból sokkal többet profitál, mint az itt elhangzottakból. Mert azokat leírtam."

A Ha'arec 2003. június 5-i mellékletében megjelent cikket fordította:
Rajki András

VEGYI FEGYVER IZRAEL ELLEN? Az izraeli hadsereg szakértői szerint a közeljövőben a Hamasz vegyi vagy baktériumfegyverekkel támadhatja a Gázai övezethez közeli településeket. A terrorszervezet hónapok óta az Egyiptomból titkos alagutakon becsempészett és Gázából kilőtt Kasszem rakétákkal támadta a határövezethez közeli településeket. Ezek az 5–10 kilónyi robbanótöltetet hordozó rakéták eddig nem sok kárt, viszont annál több ijedtséget okoztak Sderot városában, illetve a gázai zsidó enklávé településein. A Cahal vezetői attól tartanak, hogy a terroristák kémiai vagy bakteriális töltettel látják el a rakétákat.

ÚJ IZRAELI TÖRVÉNY A VENDÉGMUNKÁSOK VÉDELMÉBEN Az elmúlt néhány évben sok kritika érte Izraelt, amiért számos cég megsérti a vendégmunkások jogait. Ezért két Kneszet-bizottság valamint az igazságügyi minisztérium törvénytervezetet készít elő a kérdés rendezésére. A párizsi központú *International Federation of Human Rights (FIDH)* ez év augusztusában közzétett jelentése szerint Izrael nem vesz tudomást az országban élő és dolgozó mintegy 270 ezer vendégmunkás kárára elkövetett jogsértésekről. Sok izraeli vállalkozó elveszi vendégmunkása útlevelét, visszatartja a bérét, s vita esetén kitoloncoltatással fenyegetőznek. **Ran Cohen**, a baloldali Merec párt tagja *„elszánt küzdelmet hirdetett az adminisztratív és üzleti maffia ellen, mely kihasználja a munkásokat"* és rombolja Izrael gazdaságát, nemzetközi megítélését. A szintén Merec-párti **Zahava Galon,** a nőkereskedelemmel foglalkozó Kneszet-bizottság vezetője átfogó törvénykezést követel a nők védelmében.

A tavaly megalakított Migrációs Hivatal eddig 751 esetben indított eljárást fejvadász cégek és munkáltatók ellen. Izraelben a vendégmunkás-jelenség viszonylag új keletű, nem az ötvenes évek óta létezik, mint Nyugat-Európában, így átfogó törvényi szabályozása is csak most került napirendre. Az új intifáda kitöréséig palesztin munkások százezrei jártak át dolgozni Izraelbe, ám 2000 szeptembere után ez megszűnt, s helyükbe külföldi vendégmunkások érkeztek. Abban az országban azonban, amelynek alapelve a zsidók bevándorlása, gondot jelent rendezni a bevándorló románok, thaiföldiek, kínaiak jogi státusát. Fokozza a gondokat, hogy a tíz százalékot meghaladó munkanélküliség ellenére cégek és magánemberek folytatják az olcsó munkaerő importját – főleg a fejlődő országokból, de Kelet-Közép-Európából is.

IZRAEL NEM FÉL A „MUSZLIM OROSZORSZÁGTÓL" A húszmilliós muszlim kisebbséggel rendelkező Oroszország csatlakozni kíván az 56 országot tömörítő *Iszlám Konferencia Szervezetéhez*, mely – többek között – az *„Izrael elleni iszlám bojkott" irodát* is fenntartja. **Vlagyimir Putyin** orosz államfő ezt Kuala Lumpurban jelentette be – egy nagy üzletkötés után. Putyin elnök utasította az orosz diplomatákat, tegyenek meg mindent azért, hogy Oroszország időben megfigyelői státust szerezzen az Iszlám Konferencia soron következő ülésén.

Izraeli és orosz szakértők is úgy vélik azonban, hogy ez a lépés nem veszélyes, hiszen az Izraellel szövetséges Törökország is tagja a szervezetnek. Oroszországnak pedig érdeke az iszlám fundamentalizmus féken tartása. **Mihail Cslenov,** az *Eurázsiai Zsidó Kongresszus* főtitkára úgy véli, Putyin manőverei szimbolikusak: *„Talán a szigorú antiterrorista fellépést próbálja ellensúlyozni ezzel a muszlim országoknak tett gesztussal."*

SUSAN SONTAG KITÜNTETÉSE Susan Sontag amerikai zsidó írónő, az izraeli és az amerikai kormány éles hangú kritikusa kapta a Frankfurti Könyvvásár alkalmával a Német Könyvkereskedelem Békedíját, Németország egyik legrangosabb irodalmi kitüntetését. Sontag, akit a baloldali német értelmiségiek nagyon kedvelnek, az átadási ünnepségen elmondott beszédében kijelentette, hogy *„az amerikai kormányt a legszélsőségesebb jobboldaliak uralják"*, **George W. Bush** elnököt pedig így nevezte: *„Az a szörnyű alak Texasból."* Sontag bírálta az USA németországi nagykövetét, **Daniel Coats**t, amiért nem vett részt az eseményen. Nincs új a nap alatt: amikor Sontag 2001-ben megkapta a Jeruzsálem Díjat, beszédében elítélte az izraeli politikát, s külön elítélte a „tűzerő aránytalan használatát a palesztinokkal szemben".

Berlusconi zsidó kitüntetése

Ez év októberében az Anti Defamation League (ADL), az amerikai zsidóság legismertebb jogvédő szervezete a „Kiemelkedő államférfi" kitüntetést adományozta Silvio Berlusconi olasz miniszterelnöknek. A lépésen sokan megütköztek: hogyan díjazhat egy diszkrimináció ellen és az emberi jogok védelméért küzdő szervezet egy jobboldali populista politikust?

Silvio Berlusconi olasz médiacézár mintegy tíz évvel ezelőtt verekedte be magát a politikába, amikor egy minden korábbit felülmúló korrupciós botránysorozat nyomán összeomlott az addigi olasz politikai szisztéma. A parlamenti pártokat – a kommunistáktól a kereszténydemokratákig – elmosta az áradat, és a nyomukban fölemelkedő „tiszta, új erők" – valójában radikális jobboldali populista pártok – abszolút többséget szereztek a választásokon. A legtöbb szavazatot Berlusconi *Forza Italia (Hajrá Olaszország)* mozgalma nyerte. A győzelemben meghatározó szerepet játszott Berlusconi médiabirodalma, ahonnan szünet nélkül áradt a pártvezért támogató politikai propaganda. Miniszterelnökként Berlusconi az állami televízióra és rádióra is rátette a kezét, komolyan megrendítve ezzel az elektromos média pluralizmusát. Koalíciója hamar összeomlott, a megújult régi pártok némelyike új néven visszaverekedte magát a hatalomba, de Berlusconit nem sikerült kiebrudalni a politikai életből, s a médiacézár ma ismét miniszterelnök. Médiahatalma változatlan, s az ellene folyó ügyészi vizsgálatokat a kedve szerint meghozott új törvényekkel állíttatja le. *„Olaszország a tekintélyelvű rendszer felé halad"* – írta fél éve a német *Die Zeit* magazin.

Jobboldali populizmus

Berlusconi ama jobboldali populista hullámokon lovagolva jutott a hatalomba, amelyek a kilencvenes évek első felében söpörtek végig Európán. A kommunizmus bukása után Európa-szerte fölerősödött a radikális jobboldal, amely a háború előtti időszak hagyományaiból is táplálkozott. Kelet-Európa számos országában (ahol mérsékelt és szélsőséges jobboldal nem válik el élesen) a hatalom közvetlen közelébe kerültek, de Nyugat-Európa nem egy országában is megrendítették a hagyományos pártokat. **Jörg Haider** Ausztriában, **Le Pen** Franciaországban, a *Flamand Blokk* Belgiumban (*Szombat*, 2003. szeptember, 16–17. oldal) ismert példái az új korhullámnak. A bevándorlás okozta problémák, a globalizációtól való félelem, a hagyományos pártok elszürkülése és reakcióképtelensége az új kihívásokra, az uralkodóvá vált baloldali diskurzus alkalmatlansága a problémák megfogalmazására – ez a populista jobboldal sikereinek néhány oka.

„Mi kimondjuk, amit ön csak gondol!" – zengik e mozgalmak (**Csurká**nak is ez a jelszava), és olyan problémákról beszélnek, olyan stílusban, amilyet a politikai illem a mérsékelt pártok számára nem enged meg. Az olasz miniszterelnök meghökkentő megnyilvánulásaival, jobboldali vagdalkozásaival látványosan szembefordul a baloldali értékekre hivatkozó európai politikával. Keresetlen hangon előadott, sértő megjegyzései az arab bevándorlókra, az iszlám civilizációra igen kínosak, ám sokan szívesen hallgatják, akiknek elegük van abból, hogy a bevándorlókkal kapcsolatos minden megjegyzésükért lerasszistázza őket a baloldali média.

Itt kezd érthetővé válni, milyen pozitívumot talált a tekintélyes amerikai zsidó szervezet Berlusconi politikájában. A mai nyugat-európai politikai korrektséghez, baloldali, emberjogi küzdelemhez hozzátartozik – sőt: gyakran azzal egylényegű – a „palesztinok jogaiért" folytatott harc. Ez nagyon gyakran kemény Izrael-ellenességet takar, ami ma az antiszemitizmus „politikailag korrekt" formája. A baloldali európai konszenzust felrúgó Berlusconi viszont látványos gesztusokat tesz Izrael felé, és nemegyszer intézett már kemény kritikát az arab/iszlám világ címére – amely ma Izrael kérlelhetetlen ellenfele. Berlusconi médiabirodalma korántsem üdvös a vélemények pluralizmusa szempontjából, ám újságjai, tévé- és rádióállomásai tartózkodnak az élesen Izrael-ellenes hangütéstől.

A baloldali politika anticionizmusát látván izraeli politikusok az európai középjobb képviselőivel építettek ki kapcsolatokat. **Benjamin Netanjahu** volt miniszterelnök nemcsak Berlusconival ápol baráti viszonyt, hanem **Aznar** spanyol miniszterelnökkel is.

Baloldal és anticionizmus

1990–2000 – a reménység évtizede – után, a 2000 szeptemberében kirobbant új intifáda ismét fellobbantotta az anticionista hisztériát, amelynek ezúttal nem a Szovjetunió, hanem a nyugat-

európai, „politikailag korrekt" baloldali közvélemény volt a fő motorja. Ekkor hirtelen a baloldali frazeológia teljes fegyvertárát Izrael ellen fordították – amint azt a hetvenes években a szovjet propaganda tette. A nyugat-európai baloldali közvélemény spontán anticionizmusától gyakran nem állt távol a kormányok magatartása sem. Mindehhez társul az arab-iszlám világban domináns, patologikusan zsidógyűlölő hangnem, amely – a baloldali frazeológia mellett – a legkevésbé sem tartózkodik a náci korszak nyelvezetének használatától.

Az anticionista politikai hangulatkeltés 2001 nyarán a dél-afrikai Durban városában rendezett rasszizmusellenes ENSZ-konferencián tetőzött, ahol az arab és iszlám országok küldöttei a lincshangulatig fokozták az Izrael-ellenes hisztériát. Itt nem csupán a „civil szervezetek" tanácskozásán hangzottak el féktelen antcionista kirohanások; a város utcáin is olyan légkör uralkodott, hogy az izraeli küldöttek és a zsidó szervezetek képviselői számára nemegyszer kockázatos volt a szállodából kilépni.

A durbani sokkot a zsidó szervezetek azóta sem tudták feldolgozni. Mindez ugyanis a baloldali nyelvezet teljes csődjét jelentette: ha a rasszizmus elleni harc ürügyén Izrael elpusztítására lehet felszólítani, akkor a szavak elvesztették eredeti értelmüket, esetleg épp az ellenkezőjét jelentik annak, amit hajdan. Ha az ENSZ *Emberjogi Bizottságának* elnöke lehet a terrorizmust aktívan támogató Líbia, tagja az iszlám fundamentalista Irán, viszont kiszorul onnan a demokráciát védelmező Egyesült Államok, s e szervezet egyetlen alkalmat sem mulaszt el Izrael elmarasztalására, akkor az „emberi jogok" kifejezés – legalábbis az ENSZ-ben – elveszítette hitelét. Hajdan az antiszemitizmus és a rasszizmus elleni küzdelem egy és ugyanaz volt. Ma ennek gyakran az ellenkezője igaz: ahol a „rasszizmus elleni küzdelemről" esik szó, ott nagy valószínűséggel várható Izrael és a cionizmus rasszistaként való megbélyegzése.

Fordulat jobbra

A humanista baloldali nyelvezet eltérítése azt eredményezte, hogy az amerikai zsidó szervezetek, köztük az ADL, nagyon tartózkodóvá váltak az ilyen néven futó programokkal, rendezvényekkel szemben. A baloldaliságból kiábrándult zsidó szervezetek jobbra fordultak. Az ADL tavalyi kitüntetettje **Ariel Saron** izraeli miniszterelnök volt, egyértelmű jeleként annak, hogy az amerikai zsidók többsége nem hisz már a „békefolyamatban", és támogatja Izrael jogát az önvédelemre.

Mindez korántsem példátlan az ADL történetében, amely mindig megmaradt mérsékelten baloldali, amerikai patrióta mozgalomnak. Az antiszemitizmus elleni küzdelem céljával megalakuló ADL az évtizedek során az emberjogi mozgalmak nagy pártolójává nőtte ki magát. A negyvenes évek végén kampányt folytatott a *Ku Klux Klan* ellen, az ötvenes években szembefordult a **McCarthy** fémjelezte antikommunista hisztériával (miközben meggyőződéses demokrataként ellenfele volt a kommunizmusnak), a hatvanas években egyértelműen kiállt a polgárjogi mozgalmak mellett, a hetvenes években nyilvánosan elítélte a dél-afrikai apartheidrendszert, a kilencvenes években a nők, homoszexuálisok és más hátrányos helyzetű csoportok védelmében emelte föl a szavát. Mindezzel világosan a baloldal értékei mellett foglalt állást. Ám amikor az általa támogatott mozgalmak – mint az gyakran megesik – radikális fordulatot vettek, az ADL nem követte őket. Szembefordult a polgárjogiból sovinisztává fajuló fekete mozgalmakkal, mindenekelőtt a **Louis Farrakhan** vezette fehérellenes, antiszemita *Nation of Islam* szervezettel. Nem támogatta az apartheid ellen küzdő legerősebb dél-afrikai szervezetet, az *African National Congresst*, amikor az egyértelműen a palesztinok mellett kötelezte el magát. Bírálta a „fordított diszkriminációt" megvalósító *affirmative action* mozgalmát, amely a hátrányos helyzetűnek tekintett csoportok tagjait (nőket, színes bőrűeket) preferálta a „többségi" csoporttal szemben, ha állást kerestek. A hatvanas évek közepéig az ADL számára a szélsőjobb jelentette a fő veszélyt, ettől kezdve azonban a szovjet blokk által támogatott radikális baloldal mozgalmait tekintette nagyobb fenyegetésnek.

Az ADL két évvel ezelőtt ismét „aszinkronba" került a baloldali polgárjogi aktivistákkal: szeptember 11-e után teljes erővel támogatta a magasra csapó amerikai patriotizmust, és szembefordult az „antiimperialista" mozgalmakkal. A második iraki háború újabb ütközőpont volt: a tömeggyilkos **Szaddám**-rezsimnek hadat üzenő Amerika ellen felhorgadt az európai közvélemény. A hetvenes évek óta nem látott Amerika-ellenes düh öntötte el Nyugat-Európát: százezreket megmozgató „antiimperialista béketüntetéseken" ítélték el az Egyesült Államokat, „amely az olajért háborúzik", s e demonstrációkon gyakran lobogtak palesztin zászlók. Izrael és a zsidó közösségek, amelyek tiszta szívből kívánták Szaddám bukását, ismét szembekerültek az európai baloldallal.

*

Berlusconi kijelentése, mely szerint szívesen látná Izraelt az EU tagjainak sorában, indignálódott választ provokált Brüsszelben: ez majd a közel-keleti béke megkötése után lesz lehetséges. Azaz: majd ha fagy.

Az olasz miniszterelnök legutóbb **Benito Mussolini**t vette védelmébe, kijelentvén egy interjú során, hogy – Szaddám Huszeinnel ellentétben – a Duce nem gyilkoltatta meg, csupán belső száműzetésbe küldte ellenfeleit. Erre már az olasz zsidó közösség vezetői is megszólaltak, emlékeztetvén az 1938-tól bevezetett zsidótörvényekre, amelyek végül hétezer olasz zsidó deportálásához vezettek. Berlusconi erre bocsánatot kért, méghozzá egy római zsinagógában.

A kritikákra **Abraham Foxman,** az ADL elnöke így válaszolt: „Igen, tisztában vagyunk a Mr. Berlusconit övező ellentmondásokkal, ezért neveztük őt »megbotlott barátunknak«. Ma azonban a világ – és a zsidóság – olyan súlyos kihívásokkal néz szembe, mint a globális antiszemitizmus, a nemzetközi terrorizmus, és a szűnni nem akaró Izrael-ellenes támadások. Egyetlen európai vezető sem válaszolt úgy ezekre a – nem csupán Izrael, de az egész nyugati civilizáció létét befolyásoló – kihívásokra, mint Berlusconi úr. Amikor szólni kellett az antiszemitizmus ellen Olaszországban, Európában és a Közel-Keleten, Berlusconi úrra számíthattunk. Amikor Amerika támogatást keresett Szaddám Huszein elleni harcához, Berlusconi úrra számíthattunk. Amikor Izrael egyre jobban elszigetelődött Európában, Berlusconi úrra számíthattunk. S amikor valakinek fel kellett szólalnia, hogy Európa miért támogatja a Hamasz terroristáit, Berlusconi úrra számíthattunk."

Gadó János

Bűnös, vagy bűnbak?

Ez év október 21-én az ENSZ közgyűlése határozatban szólította fel Izraelt a terroristákat távol tartani hivatott biztonsági kerítés, a „fal" lebontására. A javaslatot a palesztinok kezdeményezték, végül forma szerint az EU-országok nyújtották be, miután sikerült kiegyezni az arab országokkal abban, hogy a szövegbe belefoglalják az öngyilkos merényletek elítélését és elhagyják követelésüket a Hágai Nemzetközi Bíróság bevonásáról. Az ekképp „politikailag korrektté" varázsolt szöveget csupán négy ország utasította el: Az Egyesült Államok és két „csatolt része", valamint Izrael.

Ha Európában valamikor ilyen ádáz gyűlölet állított szembe egymással két népcsoportot, a háborúság rendszerint etnikai tisztogatásba torkollott. Ilyen volt a görög–török „lakosságcsere" 1920-ban, mintegy tizenöt millió német kitelepítése Kelet-Közép-Európa országaiból 1945-ben, vagy félmillió szerb exodusa 1996-ban a horvát hadsereg által visszafoglalt Krajinából. Az európai közvélemény e tisztogatások fölött hamar napirendre tért: szó sincs arról, hogy ma bármely mértékadó fórumon követelnék például a Horvátországból elmenekült szerbek „visszatérési jogát".

Izrael nem elüldözéssel, hanem a viszálykodók fizikai szétválasztásával próbálja mérsékelni a konfrontációt, ám európai részről semmilyen megértésre nem számíthat. Európa gyakorlatilag nem ismeri el Izrael jogát az önvédelemre: a terrorista merényletek után az EU önmérsékletre szólítja fel Izraelt, a terrorszervezetek infrastruktúráját célzó támadásait az európai média „megtorlásnak" nevezi, a terroristák távol tartását szolgáló falat az európai média úgy ábrázolja, mint amely egyedül a palesztinok nyomorgatásának és megalázásának eszköze. Európai politikus szájából nem hangzik el olyan mondat, hogy Izraelnek joga van megvédenie polgárait – amit Bush elnök már nemegyszer leszögezett. Európai politikusok a konfliktus megoldásának kizárólag békés eszközeit ajánlják: a katonaság visszavonását, a területek zárlatának feloldását – olyan eszközöket tehát, melyek nem a (gyakorlatilag nem létező) palesztin békepártot erősítik, hanem a zavartalan szervezkedési lehetőséghez jutó terroristáknak kedveznek.

A fal nyomvonalának meghúzásakor valóban elkerülhetetlenek a konfliktusok, hiszen itt épp azt a feladatot kellene megoldani, amelyen eddig minden békemegállapodás elbukott: a két nép közötti határ kijelölését. A külvilág azt követeli, hogy – ha már eléggé el nem ítélhető módon egyáltalán van – a fal pontosan az 1967-es háború előtti határvonal mentén haladjon. Ez azonban, harminchat évvel később, lehetetlen, hisz az egykori határ túloldalán kétszázezer zsidó él, akik azt követelik, hogy a fal őket is védje meg. Ha viszont őket is a védmű mögé vonják, óhatatlanul a védett területre kerül sok ezer palesztin – miként történik az Jeruzsálemben, ahol a 67-es határ mentén – a város kellős közepén – építeni a falat teljesen anakronisztikus lenne. Az izraeli kormány pedig – háborús viszonyok közepette – nyilván több megértést mutat saját lakosságának igényei, mint a palesztinok szenvedései iránt. Az európai média azonban fordított módon üzemel: végtelenül sok empátiát tanúsít a palesztinok viszontagságai iránt, az izraeli lakosság biztonsági igényeire viszont mindössze az a válasza, hogy a békekötés minden problémát automatikusan rendez. Vajon mi az oka e roppant felemás magatartásnak?

Az európai média, közvélemény, véleményformáló értelmiség nem hajlandó tudomásul venni, hogy a háború valódi oka nem egy racionális eszközökkel rendezhető nézeteltérés, hanem az irracionális gyűlölet.

Ennek megértéséhez tegyünk egy kitérőt: ez év október 17-én Malajziában ülésezett az Iszlám Országok Értekezlete. Megnyitó beszédében **Mohammad Mahatir,** az ország miniszterelnöke egyebek közt a következőket mondta: *„Az európaiak a tizenkét millió zsidóból hatmilliót megöltek, ma mégis a zsidók irányítják a világot helytartóikon keresztül... Ők találták ki és valósították meg a szocializmust, a kommunizmust, az emberi jogokat, a demokráciát, hogy másokkal együtt ők is élvezhessék e jogokat, és hogy üldözésük hamisnak tűnjön."*

A *The New York Times* kommentátora később kontextusba helyezte Mahatir szavait: ezeket a malajziai miniszterelnök részben házi használatra szánta, az otthoni feszültségek levezetésére, részben a Nemzetközi Valutaalap kemény megszorításokat követelő üzeneteire válaszolt ily módon, részint az iszlám világ elmaradt reformjait számon kérő kemény szavait kellett egy kis antiszemitizmussal ellensúlyoznia.

Annál rosszabb: mindebből az derül ki, hogy kül- és belpolitikai gondokra a zsidóellenesség univerzális gyógyszer. Egy olyan ország – Malajzia – miniszterelnöke tesz antiszemita kijelentéseket, melynek történelme során soha semmi köze nem volt a zsidókhoz. Ma tehát az iszlám világban az antiszemitizmus „kulturális kód": széles körben elterjedt, erős gyökerekkel rendelkező, ugyanakkor rugalmas vélekedés, közös nevező, amely a legkülönbözőbb helyzetekben, konfliktusokban – csekély átalakítással – behelyettesíthető. Vagyis a zsidógyűlölet, illetve az ennek han-

got adó diskurzus ma a legkülönbözőbb konfliktusok esetén, a világ bármely pontján eredményesen használható. Egyszerűbben fogalmazva: a zsidók ma változatlanul bűnbakként funkcionálnak. Az antiszemitizmus globalizálódott.

Mahatir még csak arra sem törekedett, hogy „politikailag korrekt" anticionista nyelven adja elő mondanivalóját: ez csak Nyugat-Európában követelmény, az iszlám világban a hagyományos (akár náci stílusú) antiszemitizmus is teljesen elfogadott. (Lásd a mártírjaik temetésén bosszút követelő palesztin tüntetők „Halál a zsidókra" kiáltásait.)

Vajon ha az iszlám világ legmagasabb politikai fórumán így beszél a vendéglátó ország első embere, és ezt a résztvevők hangos tetszésnyilvánítása fogadja, milyen esélyei lehetnek annak, hogy az arab/iszlám világ elfogadja Izrael létezését? Vajon tényleg az izraeliek és palesztinok területi vitáiban kell keresni a konfliktus fő okát – mint teszi azt az európai sajtó?

Az európai média, közvélemény, véleményformáló értelmiség nem hajlandó tudomásul venni, hogy a háború valódi oka nem egy racionális eszközökkel rendezhető nézeteltérés, hanem az irracionális gyűlölet. Az irracionális közegben pedig minden dinamika ellenkezőjére fordul: minél szelídebb, minél békésebb szándékú a bűnbak, annál több agressziót zúdít magára – hiszen az agressziót nem tényleges cselekedetei váltják ki, hanem a más forrásból eredő, személyére átvitt, tudattalan indulatok. Nem az a baj tehát, hogy Izrael valamit rosszul csinál, hanem az, hogy egyáltalán van.

Mindaddig, amíg ennek felismerésétől az európai politikusok és véleményformálók elzárkóznak, nem a konfliktus megoldását, hanem fenntartását segítik elő, hiszen a téves diagnózist helytelen kezelés követi. Önmérsékletet ajánlanak ott, ahol ezt a másik fél csupán gyengeségként értelmezi.

A fal elbontását követelő ENSZ-határozatra válaszul **Ehud Olmert** izraeli miniszterelnök-helyettes kijelentette: *„A fal tovább épül. Számunkra Izrael biztonsága a fontos – nem követjük egy velünk szemben ellenséges, mindenkor automatikusan Izrael ellen fellépő többség utasításait."*

jég

ROBERT WISTRICH

Sigmund Freud zsidósága

(Folytatás a 2. oldalról)

Pribor, Csehország), Freud szülővárosából költöztek.

Freud édesapja, **Jakob**, 1815-ben született egy galíciai, tsymenitzi stetlben. Eredetileg gyakorló zsidó volt, egy haszid rabbi fia. Zsidó tanulmányokkal és szertartásokkal áthatva szigorúan ortodox maradt egészen húszéves koráig, amikor Freibergbe költözött. 1930-ban egyik levelezőpartnerének válaszolva, Sigmund Freud a következőt jegyezte meg ezzel kapcsolatban:

„Talán érdekes lehet Önnek hallani, hogy édesapám haszid háttérből származik. Negyvenegy éves volt, amikor születtem, és akkor már majd húsz éve az otthoni környezetétől elidegenedve élt. Neveltetésem így a legnagyobb jóindulattal sem mondható zsidó neveltetésnek, olyannyira, hogy nyilvánvalóan héberül írt ajánlását el sem tudtam olvasni. Életem során gyakran megbántam neveltetésem ilyetén hiányosságát (*dieses Stück meiner Unbildung*)."[5]

Ez az emlék egybevág azzal a ténnyel, hogy amikor a család gazdasági okokból Bécsbe vándorolt, Jakob Freud már sok korábbi vallási szokást maga mögött hagyott. Mégis velejéig zsidó maradt, megjelenésében (hosszú szakállt viselt és méltóságteljes arckifejezéssel járt), kívülről tudta a Peszah széderesti szertartását, szorgalmasan tanulmányozta a Talmudot, és ismerte a héber irodalmat.

Fia harmincötödik születésnapján Jakob Freud büszkén ajándékozta neki a Biblia újrakötött példányát, amelyet Sigmund még kisfiúként olvasott, benne egy héber nyelvű ajánlással, amely a zsidó vallási hagyomány szellemében íródott:

„Drága Fiam, Solomon! (Freud héber neve Slomo volt, apai nagyapja emlékére.) Életed hetedik esztendejében I-ten szelleme a tanulás útjára irányított. Úgy mondhatnám, I-ten szelleme így szólt tehozzád: »Olvassad az Én Könyvemet; és felfakadnak számodra a tudás és az értelem forrásai.« Ez a Könyvek Könyve; kút, amelyet bölcsek ástak, és amelyekből a törvényhozók ismereteik vizét merítették. Ebben a könyvben megpillanthattad a Mindenhatót, készségesen hallgattad Őt, munkálkodtál, és magasra szárnyaltál a Szent Szellem szárnyain."[6]

Az ajándék, az édesapa „soha nem múló szeretetének" záloga nyilvánvalóan arra irányult, hogy Sigmund az eszébe vésse, örökké fontos marad a vallási hagyomány, amelyben felnőtt. Ennek ellenére Jakob Freud bizonyára tudatában volt, hogy a fia szemében a judaizmus vallási szertartásai már régen üresek és jelentés nélküliek. Sigmund Freud a judaizmussal mint vallással szemben érzett ellenszenvének elsöprő ereje minden bizonnyal összekapcsolódott az apa szimbolikus elutasításával, aki már nem tudta teljes mértékben gyakorolni vagy sértetlenül közvetíteni a hagyományos zsidó életformát. Mint oly sok más zsidó apa, ebben az átmeneti generációban, a textilkereskedő Jakob Freud a vidéki gettóközösség élő hagyományainak már csak töredékeit vitte magával Bécsbe. Ám ez a judaizmus iránt tanúsított maradék lojalitás már nem volt elegendő egy olyan generáció számára, amely arra kényszerült, hogy két világ és két kultúra között éljen. A helyzetben eredendően benne rejlő kettősség, egy egész generációnyi, társadalmilag és szellemileg kiszakított bécsi fiatal zsidó számára a belső konfliktus, a csalás és kétségbeesés érzetét teremtette meg – azt a típusú lokalizált neurózist, amelyből Sigmund Freud végül kidolgozta a saját univerzalista, pszichoanalitikus tipológiáját. Eszerint – **Marthe Robert** kifejezésével élve – tekinthetjük az Ödipusz-komplexust lényegében úgy, mint az ősi „meggyilkolt apa", Jakob Freud kinagyított portréját.

Sigmund Freud apakomplexusa – amelynek önanalízise során, Jakob 1896. október 20-án bekövetkezett halálát követően teljesen tudatára ébredt – szorosan összefüggött egy korai gyermekkori, antiszemitizmussal kapcsolatos élménnyel. Egyik közös, bécsi sétájuk alkalmával, amikor Sigmund tizenegy-

tizenkét éves lehetett, Jakob Freud elmesélt egy incidenst, amely sok-sok évvel korábban, saját freibergi fiatalsága alatt esett meg vele. Egy helyi nem zsidó odament hozzá, fejéről leverte a streimelét (szőrmekalap), a sárba dobta, és Jakobot leparancsolta a járdáról. Jakob Freud ahelyett, hogy szembeszegült volna ezzel az arcpirító viselkedéssel, hidegvérrel felszedte a kalapját az útról. Számára az anekdota tanulsága az volt, hogy milyen sokat javult a zsidók helyzete az 1830-as évek óta. Freudot azonban mélyen megrázta apjának „kevéssé hősies" viselkedése, és kitörölhetetlen traumaként maradt meg benne. „Ezzel a helyzettel, amely nem elégített ki, szembeállítottam egy másikat, amely jobban megfelelt érzéseimnek: azt a jelenetet, amelyben **Hannibál** atyja, **Hannibal Barkas,** fiát a házioltárnál megesketi, hogy bosszút fog állni a rómaiakon. Hannibál azóta kapott helyet képzeletemben."

Freud ezt az incidenst az *Álomfejtés*ben (1900) idézi fel. Először azonban nem vette észre, hogy az első kiadásban tévesen **Hasdrubal** nevét írta (Hannibál testvére) a karthágói hadvezér valódi édesapja, Hamilcar Barkas helyett. *A mindennapi élet pszichopatológiájá*ban utólag megmagyarázta, hogy képtelen volt megbocsátani saját édesapja, Jakob Freud „népünk ellenségeivel szemben" tanúsított gyávaságát. Az apai gyávaság furdaló emléke volt tehát, amely Sigmund „megdöbbentő" tévedését okozta Hasdruballal kapcsolatban.[7]

Nem valószínű, hogy Sigmund Freud hasonló szégyent érzett volna az édesanyjával kapcsolatban, aki rendíthetetlen bátorságának és önbizalmának elsődleges forrása volt. Ez a fiatalos és domináns asszony – született **Amalia Nathanson** (1835–1930) –, aki az északkelet-galíciai Brodyból származott, még gyermekkorában érkezett Bécsbe (szemtanúja volt az 1848-as forradalomnak). Jellegzetes lengyel zsidó nő volt, „türelmetlen, öntörvényű, éles eszű, és rendkívül intelligens". **Amalia Freud,** a család középpontja, tele gyengéd törődéssel és odaadással legidősebb fia iránt, sohasem asszimilálódott teljesen a bécsi kultúrához. Unokája, **Martin Freud** emlékei szerint, Amalia megtartotta szülőkörnyezete nyelvét, szokásait és meggyőződéseit. Egy „különös fajhoz" tartozott, amely nemcsak a gojoktól különbözött, „hanem még a néhány generáció óta Nyugaton élő zsidókhoz képest is teljesen más volt... Ezek a galíciai zsidók híján voltak a finomságnak és a jó modornak; különösen a nőket nem lehetett »hölgyeknek« nevezni. Rendkívül érzelmesek voltak, s érzéseik könnyen elragadták őket... Nem volt könnyű együtt élni ezekkel a nőkkel, és Amalia nagymama, fajának vérbeli képviselője, sem volt kivétel ez alól. Túlcsordult benne az életerő, és rettenetesen türelmetlen volt."[8]

Hasonló, szeretetteljes ambivalenciát érzett felmenői, a „keleti zsidók" iránt Martin édesapja, Sigmund Freud is. Éveken keresztül nagy kedvvel gyűjtötte a galíciai zsidó anekdotákat és vicceket. Néhányat fel is használt *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* (1905) c. könyvében, és „mély jelentéssel bírónak" tartotta őket.[9] Ezek többnyire a galíciai zsidók fürdővel szembeni averziójából, a zsidó házasságkerítők trükkjeiből, a snorrerek szemtelenségéből és a csodarabbik babonáiból űztek tréfát. Freud maga is rámutat a „zsidó népi élet talaján nevelkedett" viccekben megbúvó önkritikára. Szemben az idegen által mesélt zsidó viccekkel, amelyek ritkán emelkedtek felül a brutális gúnyolódás szintjén, a zsidók saját anekdotái „valódi hibáik, összefüggéseik és a jó tulajdonságaik" tényleges ismeretén alapultak. Akár cinikus, pusztán szkeptikus, tendenciózus vagy abszurd volt ez a humor, realisztikusan tükrözte – Freud szerint – „a zsidók sokrétű, reménytelen nyomorúságát", a gazdagok és szegények közötti homályos kapcsolatot, „a zsidók demokratikus gondolkodásmódját", és azon képességüket, hogy tudnak nevetni a saját tulajdonságaikon.

Késői iskolaévei és egyetemi tanulmányai alatt Freud zsidó identitása határozottan ambivalens volt, a német kultúrához való asszimiláció, a társadalmi radikalizmus és a növekvő antiszemitizmus ellentétes irányú nyomásának köszönhetően. 1873 és 1878 között Freud aktív tagja volt a *Leseverein der Deutschen Studenten Wiens* elnevezésű, radikális bécsi diákcsoportnak, amely teljes mértékben a német nacionalista ügy mellett kötelezte el magát.[10] Akkor már – lelkes darwinistaként és materialistaként – Freud egyre inkább vonzódott a tudományos modernizmushoz és az antiklerikális liberalizmushoz. A fiatal Freud különösen húzott **Helmholtz** északnémet fizikalista iskolájához, amelynek elsőrangú képviselője Bécsben egy másik protestáns német, Freud imádott tanára, **Ernst Brücke** volt. Ez idő tájt kezdte tanulmányozni **Ludwig Feuerbach**ot, a materialista német filozófust, akinek antropológiai valláspszichológiája jelentős hatással volt Freud radikális nézeteire.

A *Leseverein* többi tagjához hasonlóan Freud is élesen reagált az **Ofenheim** lovag körüli botrányra, amely nagy szerepet játszott abban, hogy az osztrák liberalizmus elvesztette a nacionalista né-

Freud apjával (1864)

met diákság egész generációjának bizalmát.[11] Míg azonban az Ofenheim-afférsok *Leseverein*-diákot a politika felé sodort, Freud éppen ezen a ponton vesztette el politikai érdeklődését, és egyre inkább a tudománynak szentelte magát. 1875 után sokkal inkább érdekelte a filozófiai és vallási radikalizmus, mint a

politikai, akár nacionalista, akár szociáldemokrata változatban. Ekkor már a bécsi egyetem nagy orvosprofesszorainak meghatározó befolyása alá került; itt meg kell említenünk a berlini születésű fiziológiaprofesszort, Ernst Wilhelm Brückét (1819–92), akinek a laboratóriumában 1876 és 1882 között Freud elsajátította a részletes tudományos megfigyelés mű-

vészetét; a ragyogó drezdai pszichiátert, **Theodor Meynert**et (1833–92), aki az agy anatómiájára specializálódott; és egy másik nagy németet, **Richard Krafft-Ebing**et (1840–1902), a *Psychopathia sexualis: Eine Klinisch-forensische Studie* (1886) szerzőjét.

E nagy német tudósok inspiráló példája segített némileg ellensúlyozni Freud keserű csalódottságát, amelyet a bécsi diáktestületben tomboló, egyre dühödtebb antiszemitizmus láttán érzett, amikor 1873-ban az egyetem kötelékébe lépett.[12] *Önéletrajz*ában Freud nyíltan szembenézett a kérdéssel:

„Először is elvárták tőlem, hogy zsidó voltom miatt kisebb értékűnek és nem hozzájuk tartozónak érezzem magam. Az elsőt határozottan visszautasítottam. Sosem tudtam megérteni, hogy származásom miatt, vagy ahogy akkor kezdték mondani: fajtám miatt szégyenkeznem kellene. A tőlem megtagadott nemzeti összetartozásról lemondtam, túl nagy sajnálkozás nélkül. Azt éreztem, hogy az emberiség keretén belül majd csak akad egy kis hely ilyen besorolás nélkül is egy komoly munkás számára. Az első egyetemi benyomások később fontossá vált következménye volt az, hogy olyan korán megbarátkoztam a sorsommal, hogy mindig ellenzékben legyek, a tömör majoritás által kiszorítva. Ugyancsak ez készítette elő a talajt arra, hogy szemléletem bizonyos mértékig függetlenné váljék.".[13] Miután Freud az 1860-as és a kora 1870-es évek osztrák politikai liberalizmusának toleránsabb, optimistább légkörében nőtt fel, amikor az asszimiláció és a társadalmi elfogadás még mindig viszonylag fájdalommentesen működött, érthető, ha egyenesen sokkolta a közhangulat. Mindazonáltal nem ez volt az első találkozása az új antiszemitizmussal. Már a bécsi leopoldstadti Sperl gimnázium felsőbb osztályaiban is a zsidók hirtelen beözönlése olyan reakciót provokált, hogy Freudnak rá kellett döbbennie „az idegen fajhoz tartozás következményeire" – az osztálytársak „antiszemita érzülete" határozott állásfoglalásra kényszerítette.

Késő kamaszévei során, Sigmund Freud viszonyulását a zsidókhoz és a judaizmushoz ugyancsak érezhető kettősség jellemezte, ahogy Romániában élő közeli barátjához, **Eduard Silberstein**hez (1857–1925) írott leveleiből is nyilvánvalóan kiderül. Folyamatosan távolodott a kelet-európai, otthoni környezet hagyományos szokásaitól, szertartásaitól és vallásosságától. Nem csak büszkén vallotta „istentelennek" magát, és elutasította, hogy részt vegyen az apja által még mindig szentnek tartott zsidó ünnepeken, de barátjához írt leveleiben kifejezett élvezettel űzött gúnyt a zsidó szertartások gyakorlásából. Idegesíteni kezdte mindaz, ami a saját provinciális hátterére emlékeztette, a nem asszimilálódott kelet-európai zsidókhoz fűződő kötelékekkel egyetemben. 1872 szeptemberében Freibergből Bécsbe hazafelé tartva, épp egy ilyen családdal találkozott, és ennek kapcsán hevesen tiltakozó megjegyzéseket tett barátjához, **Emil Fluss**hoz írott levelében.

„Ez a zsidó pont úgy beszélt, ahogy korábban, sőt még Freibergben is, ezreket hallottam beszélni. Az arca ismerősnek tűnt – jellegzetes volt. Akár a fiúé, akivel a vallásról diskurált. Olyan fából faragták, amelyből a sors csalót csinál, ha elérkezik az ideje: ravasz, hazudós típus, akit rajongó rokonai abba a hitbe ringatnak, hogy kivételes tehetség. Valójában viszont elvtelen, és nincs személyisége. Elegem van ebből a csürhéből."[14]

Az ilyen nemkívánatos, provinciális zsidó jellemvonásoktól való elhatárolódás nyilvánvaló vágya egybeesett Freud egyre növekvő ambíciójával, hogy azonosuljon a liberális német kultúrával.[15] Amikor beiratkozott a bécsi orvosi egyetemre, már egyértelműen mélységesen anakronisztikusnak tartotta a zsidó vallást, és a német–osztrák demokratikus eszmék felé orientálódott, amelyeket a társadalmi integráció és asszimiláció alapjának ítélt. Ugyanekkor próbálta elvágni minden kötődését a „keleti zsidókhoz" (*Ostjuden*), az „idegen fajhoz", amely a német nacionalista antiszemitizmus kezdeti célpontja volt.[16]

Freud Bécsből Hamburgba, jövendő feleségéhez, **Martha Bernays**hoz írott levelei azonban zsidó identitásának egy ekkor már pozitívabb oldalát fedik fel. Martha a hamburgi, ortodox szefárd rabbi, **Isaac Bernays** (1792–1848) unokája, szülei pedig szigorúan gyakorló zsidók voltak. Maga Martha is betartotta a kóser étkezés szabályait, Jóm Kippúrkor böjtölt (Freud tiltakozása ellenére), és hosszú jegyességük kezdetén szombaton sohasem írt a vőlegényének.

Egy különösen érdekes, Marthához írt levelében – amelyet a 26 éves Freud Hamburgban fogalmazott, figyelembe véve a lány érzékenységét, ugyanakkor kíváncsisággal telve a családja iránt – hosszasan, részletesen beszámol egy helyi zsidó papírkereskedővel való találkozásáról, akiről kiderült, hogy tanítványa volt Martha nagyapjának, Bernays *haham*nak. Ez a Nathan nevű, öreg zsidó boltos, egész információbányának bizonyult Martha családi hátterére vonatkozóan; sokat tudott a *haham*ról („aki ugyancsak különleges ember volt", és „nagy képzelőerővel és humánummal oktatta a vallást"), és a Szentírás mély pedagógiai értékéről. Saját, lázadó ateizmusa ellené-

re Freudot lenyűgözte, ahogy ez az öreg zsidó boltos Isaac Bernays tanításait magyarázta. Az egész találkozás **Lessing** híres humanista drámájára, *A bölcs Nátán*-ra emlékeztette.[17]

„A vallást nem merev dogmaként kezelte, hanem mint a kifinomult művészi ízlés kielégítését szolgáló reflexió és az intenzív logikai erőfeszítés tárgyát. A hamburgi tanító, Isaac Bernays végtére is nem azért ajánlotta, mert véletlenségből létezett és szentnek nyilvánították, hanem mert örömét lelte a mélyebb értelemben, amelyet benne talált, vagy belevetített... Tanára – mesélt tovább – nem volt aszkéta. A zsidó – mondta – az emberiség legszebb virága, és örömre teremtették. A zsidók megvetnek mindenkit, akiből hiányzik az öröm képessége... A törvény azt rendeli a zsidónak, hogy értékeljen minden örömet, legyen az bármilyen kicsi, és adjon hálát minden egyes gyümölcsért, amely tudatára ébreszti, hogy milyen szép a világ, amelyben az termett. A zsidó az örömért, az öröm a zsidóért van. A tanító mindezt az öröm fontosságának különböző fokozataival illusztrálta a nagy ünnepeken."[18]

Freud bevallotta Marthának, hogy távozáskor „mélyebben megindult, mint ahogy azt az öreg zsidó el tudta volna képzelni", és levelét egy határozottan optimista megjegyzéssel zárja: „Ami pedig bennünket illet, a következőt gondolom: még ha a forma, amely szerint a régi zsidók boldogan éltek, nem is jelent számunkra menedéket, ennek a jelentőségteljes és életigenlő judaizmusnak a lényegéből, a magjából valami meglesz a mi otthonunkban is."[19]

Freud a judaizmus etikai és pedagógiai értékei iránt érzett tiszteletének formálásában nagy szerepet játszott **Samuel Hammerschlag**, a rátermett vallási tanító, aki bibliaórákat tartott neki a leopoldstadti gimnáziumban.[20] A mérsékelt német vallási reformerekhez, **Ludwig Philippson**hoz és **Adolf Jellinek**hez hasonlóan dr. Hammerschlag is a gondolat és az érzés kiegyensúlyozott szintézisére törekedett a zsidó vallási oktatásban. Ez számára – Freud szavaival élve – „a humán tárgyak szeretetére való nevelés egyik eszközét jelentette, és a zsidó történelemből vett anyagokkal megtalálta a módját, hogy felpiszkálja a fiatalok szívében rejlő lelkesedés forrásait".[21] Freud mindenekelőtt olyan tanárt látott benne, aki bírt azzal a sajátos tehetséggel, hogy „kitörölhetetlen nyomot hagyjon diákjai fejlődésében. Ugyanannak a tűznek egy szikrája égett benne, amely életben tartotta a nagy zsidó látnokok és próféták szellemét."

Az 1880-as években Freud zsidó büszkesége és szolidaritása különösen fellángolt, mégpedig a Bécsi Kórházban tapasztalt ellenséges hangulat hatására. Mélyebb forrásai azonban mégis a saját egyre érettebb személyiségében, és függetlenség iránti vágyában rejlettek. 1885–86 telén, párizsi tartózkodása alatt jelentős mértékben tovább erősödött benne a zsidó identitás pozitívabb érzete, miközben egyre magabiztosabban formálódott a saját képességeiről és jövőjéről alkotott képe is. A híres francia neurológusnál, **Jean Martin Charcot**-nál (egyik fia róla kapta a nevét) végzett tanulmányai révén újabb bepillantást nyert a hisztériás elfojtás természetébe, valamint abba, hogy ez az elfojtás milyen összefüggésben áll a szexualitással.

Freud zsidó identitása minden kétséget kizáróan táplálkozott abból a visszás viszonyból, amely a katolikus Bécs „tömör majoritásához" fűzte, amelynek az attitűdjét nyíltan megvetette.

Charcot-ban nemcsak nagy tudóst látott, hanem felszabadítót, a szekularizáció felvilágosult élharcosát, aki – **William McGrath** szavaival élve – el volt szánva, „hogy pácienseit felszabadítsa a dogmatikus téveszmék elnyomó súlya alól".[22] Freud szerint Charcot klinikáján „rendkívül kötetlen és demokratikus" hangulat uralkodott. A francia orvos ihlette Freudban „a tökéletességről alkotott teljesen új elképzelését", valamint egyre növekvő elégedetlenségét a bécsi tudományos miliővel kapcsolatban, amelyet időlegesen maga mögött hagyott.[23]

Freud önmeghatározásának fokozatos eltolódását csak erősítette az a jeges fogadtatás, amelyben a hisztériára vonatkozó új elképzelései részesültek, miután visszatért Párizsból Bécsbe, és 1886 telén megjelent a *Gesellschaft der Ärzte* (Orvosi Társaság) előtt. *Önéletrajzában* Freud homályosan idézi fel:

„Megmaradt az a benyomás, hogy a nagy tekintélyek visszautasították az én újdonságaimat. Ellenzékbe szorultam azzal az állításommal, hogy férfiak is kaphatnak hisztériát, és hogy hisztériás bénulásokat lehet szuggesztióval előidézni. Amikor röviddel ezután bezárult előttem az agyanatómiai laboratórium, és szemesztereken át nem volt helyiség, ahol előadásaimat megtarthattam volna, visszavonultam úgy az akadémiai, mint az egyesületi élettől. A *Gesellschaft der Ärzt*et egy emberöltő óta nem kerestem fel."[24]

Az Orvosi Társaság iránt érzett keserűsége nemcsak új, tudományos elképzeléseinek önkényes, dogmatikus elutasításából származott, hanem a Bécsben egyre erősödő társadalmi-politikai nyomásból is. Egy 1888 februárjában a berlini zsidó fiziológusnak, **Wilhelm Fliess**nek (1858–1928) írott levelében – aki hamarosan legfőbb vigasza és egójának legfőbb támasza lett – Freud beszámol egy rémes vitáról a bécsi Orvosi Társaságnál. „Arra akartak kényszeríteni, hogy fizessünk elő egy új hetilapra, amely bizonyos méltóságok tiszta, felemelt és keresztény nézeteit volt hivatott képviselni, akik már réges-rég elfelejtették, milyen is a munka. Természetesen keresztül is fogják vinni javaslatukat: nagyon hajlom arra, hogy kilépjek."[25]

Freud zsidó identitása minden kétséget kizáróan táplálkozott abból a visszás viszonyból, amely a katolikus Bécs „tömör majoritásához" fűzte, amelynek az attitűdjét nyíltan megvetette. Undorította a századvégi Bécs légköre, és az orvosi tanszéket, az akadémiai adminisztrációt, és a városi politikát egyaránt átható antiszemita tendencia; egyre inkább visszavonult, és kizárólag saját betegeinek terápiás kezelésével foglalkozott. 1900. március 11-i levelében így számol be Wilhelm Fliessnek: „Határozottan személyes gyűlölettel gyűlölöm Bécset, és épp ellentétben a nagy Anteusszal, ahányszor kihúzom lábamat a városból, amely az otthonom, friss erőre kapok."[26]

Az 1890-es években Fliess-szel folytatott levelezéséből olyan ember képe rajzolódik ki, aki lényegében el van vágva a szélesebb társadalomtól, szűk családi körének, betegeinek és zsidó barátainak él. Ez utóbbiak elsősorban orvosok, mint például **Leopold Königstein** és **Oscar Rie** (1863–1911), akikkel Freud hetente egyszer tarokkozott. Tudomá-

nyos munkájában szépen haladt, de javarészt teljes elszigeteltségben maradt.[27] 1894-re még **Josef Breur**hez fűződő szoros szakmai kapcsolata is véget ért, így Freudnak már végképp kizárólag a saját intellektuális forrásaira kellett hagyatkoznia. A politika alig érdekelte, eltekintve a bécsi városi választásokon aratott antiszemita sikerektől. Ezekről néhány tömör megjegyzés erejéig számolt be Fliessnek 1895. szeptember 23-án: „A liberálisok 46-0 arányban alul maradtak, a második kerületben pedig 14 helyet nyertek a másik oldal 32 helyével szemben. Végül is szavaztam. A mi kerületünk liberális maradt."[28]

Amikor meghallotta, hogy **Lueger** a császári vétót követően mégsem lett polgármester, Freud örömében szivarra gyújtott, de azt azért aligha gondolhatjuk, hogy ez az osztrák politika iránti szenvedélyes érdeklődését bizonyította volna. Mindazonáltal Freud dühös volt Fliess egyik barátjára, amiért az toleránsan értékelte Luegert. 1899. május 25-én Freud így írt Fliessnek: „Emiatt gonoszul bántam vele. D. (Demburg) meg akart bennünket győzni, hogy itt minden remekül megy... és hogy nem vagyunk igazságosak, amiért olyan keserűen panaszkodunk. Mégis azt gondolom, hogy mi tudjuk jobban."[29]

Lueger keresztényszocialista mozgalma nagy sikert aratott a nép körében, és ez Freudot csak megerősítette a legtöbb bécsi nem zsidóról és általában az emberi természetről vallott, nem túl kedvező véleményében. Ám az antiszemita diadal egy közvetlenebb aggodalmat és keserűségforrást is jelentett számára, hiszen közvetlenül érintette az egyetemi előléptetéssel kapcsolatos kilátásait. 1885-ös *Privatdozent*-i kinevezése óta (a legalacsonyabb rang a tudományos létrán), Freud szakmai ambíciói és a professzori ranghoz fűzött reményei rendre kudarcba fúltak. Mindez mély frusztráció forrásául szolgált, amely folyamatosan visszatért lejegyzett álmaiban. 1897. február 8-án Fliessnek azt írta, hogy barátja, **Hermann Nothnagel** és Krafft-Ebing professzor ajánlani fogja őt az áhított professzori rangra, de az előbbi figyelmeztette, hogy esélyei ugyancsak csekélyek. „Ismered a további nehézségeket. Lehet, hogy semmi haszna nem lesz, csak terítékre kerülsz."[30]

Freud úgy vélte – és nem ok nélkül –, nagyon is valószínűtlen, hogy az oktatási miniszter elfogadja a felterjesztést, „felekezeti megfontolásból" kifolyólag.

A fiatal Freud és felesége (1885)

Egyik legközelebbi zsidó barátja, Leopold Königstein, akinek ugyancsak éveken át halogatták az előléptetését, megerősítette Freudot ebben a gyanakvásban. Miután Luegert Bécs polgármesterévé választották, és **Badeni gróf** ingatag kormánya erősen függött a keresztényszocialista támogatástól, az 1897 elején fennálló politikai konstelláció különösen megnehezítette a zsidók előléptetését az osztrák egyetemeken. Ilyen nyomasztó körülmények között érte Freudot a sárga szakállú nagybácsiról szóló álma (1897. február), amely közvetlenül kapcsolódott szakmai ambícióihoz. Az álomban Freud a kinevezését elutasító miniszter bőrébe bújt azért, hogy nevetségessé tegyen két zsidó tudóst, akik a sajátjához hasonló helyzetben voltak.[31] „Amikor a két tudóssal és tiszteletre méltó kollégával olyan csúnyán bánok, mert zsidók – az egyikkel, mintha tökfilkó, a másikkal, mintha gonosztevő volna –, akkor úgy viselkedem, mintha én volnék a miniszter; a miniszter helyét foglalom el."[32]

Freud személyes válsága és a bécsi társadalomban egyre erősebben érzékelhető kirekesztés kétségkívül olyan tényezők voltak, amelyek a B'nai B'rith páholy felé vitték, melyhez végül is 1897. szeptember 29-én csatlakozott. A társaság nem csak menedéket jelentett számára az antiszemitizmus elől, kellemes és rokonérzelmű zsidó légkört s megértő fórumot kínált a pszichoanalízisre

vonatkozó hipotézisei kifejtéséhez, hanem olyan keretet is biztosított, amelyben másokkal is megoszthatta azokat a humanitárius elképzeléseket, amelyeket már fiatal kora óta vallott.[33] A B'nai B'rith páholy az antiszemita gyűlölködés nyomása alatt Bécsben 1894-ben alakult meg. Kinyilvánított elképzelése volt, hogy saját és az emberiség érdekeinek előmozdításában egyesíti az „izraelitákat"; kialakítja a saját szellemi és morális jellegét, s magára nézve érvényesnek tartja a filantrópia, a becsület és a patriotizmus elveit; könnyít a szegények szenvedésein, és segíti az üldöztetés áldozatait.[34]

Freud rokonszenvezett ezekkel a humanitárius érdekekkel, különösen helyeselte a vonzódást a felvilágosodás egyetemes testvériség és egyenlőség ideáihoz, valamint azt a kísérletet, hogy mindezt szintézisbe hozzák a judaizmus humanista tradíciójával. Vonzotta egy etikus társaság, amely az ellenséges környezetben képes volt a menedék szigetét nyújtani számára, amíg a nem zsidó világhoz fűződő kapcsolatait teljesen el nem vágta.

Freud legaktívabb részvétele a B'nai B'rith társaságban 1901–1902 folyamán arra az időszakra esett, amely közvetlenül megelőzte a kezdetben kizárólag zsidókból álló, első bécsi pszichoanalitikus kör megalakítását. A walesi **Ernest Jones,** és a két svájci pszichiáter, **Carl Gustav Jung** (1875–1961) és **Ludwig Binswanger** (1881–1966) csatlakozásáig, akik 1907-ben vettek részt először a társaság ülésén, a pszichoanalitikus körnek nem volt nem zsidó tagja. Ez az etnikai elfogultság mélyen ambivalens érzéseket keltett Freudban. Egyrészt otthon érezte magát az intim, zsidó analitikus körben, amelynek tagjai nemcsak közös terápiás megfontolásaik alapján, hanem egyfajta kimondatlan etnikai kötelékkel is kötődtek egymáshoz. Ugyanakkor Freud erősen vágyott arra, hogy a pszichoanalízis küldetését és üzenetét egyetemessé tegye. Éppen ezért a svájci Jung, és nem zsidó zürichi csoportjának pszichiátriai tevékenysége kulcsfontosságú volt Freud számára, s jelentős erőfeszítéseket tett, hogy lojalitásukat biztosítsa. Csakis a mozgalom vezetésében való jelenlétük jelenthetett védelmet az antiszemita gúnnyal szemben, miszerint a pszichoanalízis „zsidó tudomány". Ebből a helyzetből fakadt Freud 1908. május 3-i, jól ismert kérése **Karl Abraham**hoz (1877–1925): „Kérem, legyen toleráns, és ne feledje, hogy Önnek valóban könnyebb követnie az elképzeléseimet, mint Jungnak, hiszen Ön egyrészt teljesen független, másrészt a faji rokonságunk révén közelebb áll intellektuális beállítódásomhoz."

Freud egy fiai által készített fényképen (1906)

Freud arra kéri Abrahamot, hogy tanúsítson visszafogottságot azzal szemben, amit svájci „eltévelyedésnek" tartott a keresztény spiritualizmus irányába, hiszen csakis Jung jelenléte mentette meg a pszichoanalízist attól a veszélytől, hogy „zsidó nemzeti afférrá váljon". Nyolc nappal később válaszában Karl Abraham bevallotta:

„Könnyebbnek találom, hogy Önnel tartsak, mint Junggal. Magam is kezdettől fogva érzem az intellektuális rokonságot. Végtére is talmudi gondolkodásmódunk nem tűnhet el csak úgy. Néhány nappal ezelőtt a vicctanulmány egy rövid bekezdése furcsán felkeltette a figyelmemet. Amikor közelebbről megvizsgáltam, úgy találtam, hogy appozíciós technikájában és egész szerkezetében teljesen a talmudi utat követi."[35]

1908. július 23-án Berchtesgadenből írva, Freud nem tiltakozott Abraham következtetései ellen. Ellenkezőleg, őszintén megvallotta berlini tanítványának: „Mondhatom, hogy ezek a rokon zsidó vonások vonzottak önhöz? Megértjük egymást." Freud ismét kifejezésre juttatta, hogy nem tetszik neki az Abraham és Jung közötti ellentét, bár nem vetette a szemére, ehelyett inkább a kisebb rossz elszenvedésének szükségességét hangsúlyozta a pszichoanalízis jó ügyének érdekében.

„Az a gyanúm, hogy a svájciak elfojtott antiszemitizmusa, amely engem megkímél, megerősödött formában irányul Ön ellen. Mégis azt gondolom, hogy mi mint zsidók, ha csatlakozni akarunk, ki kell fejlesztenünk bizonyos fokú mazochizmust, és készen kell állnunk, hogy elviseljünk valamennyi rosszat."[36]

Egy másik, Abrahamhoz írott, 1908. december 26-i levelében Freud a kérdést valamelyest különböző, de még egyértelműbb fogalmakkal tárgyalja. „Árja (sic) társaink valóban teljes mértékben elengedhetetlenek számunkra, máskülönben a pszichoanalízis megadja magát az antiszemitizmusnak."[37]

Junggal folytatott levelezésében Freud hasonló aggályokat fogalmaz meg, valamivel diszkrétebb és tapintatosabb nyelven. „A lelki nyugalma érdekében" a következőt írta Jungnak 1907. szeptember 2-án:

„Azt mondom magamnak, hogy jobbat tesz a pszichoanalízisnek... hogy Ön kimarad az ellenem irányuló szembeszegülés egy részéből, és ha én hajtogatnám ugyanazokat a dolgokat újra meg újra, csupán haszontalan ismételgetést hallanának, semmi egyebet. Ön sokkal megfelelőbb propagandista, mivel én változatlanul úgy találom, hogy személyiségemben, szavaimban és elképzeléseimben valami idegenül érinti az embereket, miközben Ön felé minden szív nyitva áll."[38]

Freud egyértelműen hídként kezeli Jungot a nem zsidó világ felé, mint egyfajta Józsuát, aki továbbviszi, és végül majd beteljesíti a feladatát, hogy meghódítsa a pszichiátriai Ígéret Földjét.[39] Egy 1908. augusztus 13-án Junghoz írott levelében Freud egészen nyílt volt ebben a tekintetben. „Az Ön erős és független jellemével; az Ön germán vérével, amely le-

hetővé teszi az Ön számára, hogy nálam sokkal jobban irányítsa a nyilvánosság szimpátiáját, Ön alkalmasabbnak tűnik bárki másnál, akit ismerek, hogy véghezvigye ezt a küldetést."[40]

Teljesen elszántan arra, hogy szélesebb bázist teremtsen az új tudomány számára, mint amelyet saját bécsi zsidó kollégái nyújtani tudtak, Freud nem vett tudomást tiltakozásukról, és 1910-ben, a nürnbergi konferencián megtette Jungot a *Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület* elnökének.[41] Ezt a lépését azzal védte, hogy számára létfontosságú, hogy „kötődési pontokat alakítson ki az általános tudomány világában"; amennyiben a pszichoanalízis egyetemes jelentőségre tart számot, nem maradhat zsidó szektariánus mozgalom. Ezért, Freud véleménye szerint, a „zsidóknak meg kell elégedniük azzal a szerény szereppel, hogy ők készítették elő a talajt".[42]

Freud Jungba vetett bizalma – aki késznek tűnt arra, „hogy a kedvemért feladja bizonyos faji előítéleteit, amelyeket mindeddig megengedett magának" –, illetve azon meggyőződése, hogy a svájci pszichiáter nyilvánvalóan az ő örökébe léphet, sajnálatos tévedésnek bizonyult. Freud természetesen régóta tisztában volt kétfelé szakadásukkal. Jung például úgy gondolta, hogy „a szexuális terminológiát csak a »libidónk« legszélsőségesebb formái számára kellene fenntartani, és egy kevésbé sértő, kollektív kifejezést kellene bevezetni."[43] Freud tudatában volt, hogy Jung azzal küzd, hogy szellemileg kiszabadulljon – ahogy egy Freudhoz írott levelében megfogalmazta – „elnyomó, atyai tekintélye alól".[44] A két férfi nézetei a mítosz és a vallás kérdésében nem kevésbé alapvetően tértek el, mint a szexualitás fontosságának kérdésére vonatkozók. Ez a különbözőség 1910-ben bukott ki nyíltan, amikor Freud azt javasolta, hogy a pszichoanalitikai mozgalom egyesítse erőit egy „Nemzetközi Testvériséggel az Etikáért és a Kultúráért", és együtt harcoljanak közös, haladó ideáljaikért a világ jobbítása és különféle gyakorlati reformok érdekében, s szálljanak szembe a reakciós államok és a katolikus egyház által gyakorolt igazságtalanságokkal.[45] Ez a javaslat nagymértékben egybecsengett a humanitárius küldetéssel, amelyet Freud a B'nai B'rithben folytatott tevékenységeivel már megerősített, majd átvitt a pszichoanalízisbe is.

Egy 1910. február 11-én írott levelében Jung keserűen elvetette Freud etikai testvériségről szóló elképzelését, azt mesterségesnek, mitikus „semminek" titulálva, ami híján van bármilyen archaikus-infantilis irányító erőnek, és nem gyökeredzik a faj mély ösztöneiben sem.[46] Jung természetesen nem gondolta, hogy a kereszténység kétezer éve oly könnyedén helyettesíthető volna, hacsaknem olyasvalamivel, ami legalább olyan tömegeket vonz, és ami újra magába szívhatná „az eksztatikus ösztönerőket", amelyeket elődje ihletett. A svájci pszichiátert nem érdekelte a racionális megfontolásokon alapuló gyakorlati etika, csak a „mítosz örök igazsága", amelyet meggyőződése szerint a pszichoanalízisnek szándékosan művelnie kell az értelmiség körében. Jung arról is beszélt, hogy Krisztust vissza kell alakítani a „bor jövőmondó istenévé" (Dionüszosz), és újra fel kell fedezni a határtalan elragadtatást és a „bujaságot a vallásunkban".[47]

Csak legutolsó nagyobb munkájában, a „Mózes és az egyistenhit"-ben találunk egy bújtatott antiszemitizmus-elméletet, miszerint az a zsidók azon kijelentéséből fakad, hogy ők Isten kiválasztott népe.

A két gondolkodó közötti szakadék kétségtelenül túlságosan elmélyült ahhoz, hogy hosszú távon áthidalható legyen, különösen annak fényében, hogy Freud megvetette a félmegoldásokat, a köntörfalazást, és a nem elkötelezett frazeológiát a szexualitásnak a psziché életében betöltött szerepére vonatkozóan. **Stefan Zweig** szavaival élve, Freud sohasem volt hajlandó arra, hogy „verbális fügefalevelet akasszon meggyőződései elé" csak azért, hogy be lehessen őket csempészni a hátsó bejáraton „anélkül, hogy visszatetszést keltenének".[48] Egyszerűen nem volt felkészülve, hogy a libidó helyébe udvarias szavakat helyettesítsen be, mint „Erósz" vagy „szerelem", ahogy a svájci szerette volna; és nem könnyen nyelte le Jung latens keresztény miszticizmusát és mítoszközpontú irracionalizmusát sem, amely halálos csapást mért volna a pszichoanalízis tudományos és materialista alapjaira. Mindazonáltal Jung elpártolása 1912–13-ban keserű csapásként sújtotta Freud arra vonatkozó reményeit, hogy Bécs helyett Zürichet teszi meg a pszichoanalízis központjának, és ha lehetséges, tovább növelte bizalmatlanságát az „árjákkal" szemben.[49]

Meglehetősen furcsa, hogy sem ezek az élmények, sem a pszichoanalitikai meglátások finomítása nem tette képessé Freudot arra, hogy kidolgozza az antiszemitizmus meggyőző elméletét. **Ernest Jones,** Freud egyik legkorábbi nem zsidó tanítványa mutatott rá professzora személyes érzékenységére a témával kapcsolatban, amelyet vizsgálódásunk is kétségkívül igazolt. A zsigeri típusú antiszemitizmus jelentős szerepet játszott abban, hogy a korai bécsi években Freudban feléledt az etnikai vonzódás a zsidók iránt. Egész pályafutása alatt sújtotta őt és családját, és 1938-ban csak hajszál híján úszta meg a náci bosszút. Mégis, Freud erre a témára vonatkozó írásai és megjegyzései egészen rövidek, és egyedülálló módon híján vannak annak az eredetiségnek, amely munkája nagy részét jellemzi.

Csak legutolsó nagyobb munkájában, a *Mózes és az egyistenhit*ben találunk egy bújtatott antiszemitizmus-elméletet, miszerint az a zsidók azon kijelentéséből fakad, hogy ők Isten kiválasztott népe. Freud megemlíti a többi nép „féltékenységét", amiért a zsidók ragaszkodtak ahhoz, hogy „ők az istenapa elsőszülött, kiváltságos gyermeke".[50] Freud úgy látta, hogy ez a „kiválasztottság" motívum – a kasztrációs félelemmel egyetemben, amelyet a héber körülmetélés szokása idézett elő – volt a fő tudattalan tényező a szemitizmus dinamikájában. A tudattalanban és a régmúltban eltemetett titkos források és motivációk körébe tartozott – az emberiség archaikus örökségének részeként. De Freud nem hajlott, és nem is volt képes arra, hogy kidolgozza az antiszemitizmus specifikus pszichológiáját – olyan kudarc ez, amely talán a politikai világ irracionalitása iránt érzett megvetéséhez és undorához kapcsolódik.

Freud provokatív utolsó munkája, a *Mózes és az egyistenhit* talán nem világítja meg az antiszemitizmus problémáját, de kiemeli saját zsidó identitásának ambivalenciáját. A judaizmus történelmi Mózese helyett Freud egy meglehetősen személyes Mózes-portrét rajzol: egyiptomi nemesemberként született, és felté-

telezett meggyilkolása „fogadott népe", a zsidók által teremtette meg paradox módon a héber monoteizmust.[51]

Ezt a Mózest Freud mint hősi törvényalkotót és kultúrateremtőt tisztelte. Michelangelo római Mózes-szobráról szóló esszéjében – amelyet már 1914-ben, névtelenül kiadtak – hősét úgy ábrázolja, mint az önuralom és a törvényalkotó – a küldetés kedvéért az erőteljes indulatokról való lemondásának – mindenek felett álló példáját.

A *Mózes és az egyistenhit*ben Mózest egy elnyomó, bár végső soron jótékony alakká formálja át, aki fentről olyan forradalmat kezdeményezett, amely lefektette a civilizált erkölcsiség alapjait. Freud önkényes konstrukciójában „egyetlen ember, Mózes teremtette meg a zsidókat". A zsidók az ő „kiválasztott népe" voltak, és állhatatosságukat, szívósságukat és erkölcsiségüket az ő jelleme és akarata formálta.[52]

Az „egyiptomi" Mózes adta a zsidók önbecsülésének vallásos támaszát, így ez a nép egyedül neki köszönheti „szívós életképességét, de nagyrészt azt az ellenségeskedést is, amiben része volt, és még mai is része van". Egyiptomban a monoteizmus magja nem tudott szárba szökkeni, de az ősi zsidók körében a héber próféták révén újra meg újra megújult, és bizonyítékául szolgált annak, hogy „különös pszichés hajlam jellemző azokra a tömegekre, akikből a zsidó nép lett". Egyedül ők feltételezték a monoteista vallás engedelmességet követelő terheit, „cserébe azért a kitüntetésért, hogy ők a kiválasztott nép".[53] Ebből az emelkedett tudatosságból fejlődtek ki a racionális intellektualitás, a törvényesség, a kitartás, az elkülönülés és a morális szigorúság jellemvonásai, amelyeket Freud a zsidó emberekben csodált, és amelyek tulajdonképpen saját személyiségét is tükrözték.

A *Mózes és az egyistenhit*, amelyet a nácizmus sötét árnyékában írt, egyszerre a legellentmondásosabb és a legszemélyesebb Freud munkái közül. Tetemes emocionális fájdalommal járhatott, hogy megfossza a zsidókat attól az embertől, „akire a legbüszkébbek, mint fiaik legnagyobbikára"; olyan tett ez, amelyről Freud tudta, hogy mélyen megbántja a zsidóságot nemzeti, csakúgy, mint vallási okokból.[54] Ez a tekintélyromboló könyv, minden nyilvánvaló hiányosságánál fogva, mégsem egy renegát tette volt, aki arra törekszik, hogy népét épp az egyik legválságosabb időszakában befeketítse. Inkább úgy kell tekintenünk, mint a konzisztens szabadgondolkodó és a radikális ateista paradox válaszát, aki egész életében rendre megerősítette makacs azonosulását a zsidósággal és Mózes alakjával, annak ellenére, hogy a vallásos önmeghatározás és a nemzeti mámor minden formáját tagadta. Ebből az ősi ihletforrásból származtatta Freud – talán a legbécsietlenebb az összes bécsi zsidó között – megtörhetetlen ellenálló erejét, és ehhez tért vissza élete utolsó napjaiban is. Az erőteljes Mózes-képben, amelyet kitörölhetetlenül rányomott a zsidóság történelmi alakjára, a mágián és miszticizmuson való felülkerekedést, azaz a belső szabadság talányos ígéretét fejezte ki az értelem gyakorlása révén, amelyből maga is bátorságot merített ahhoz, hogy anélkül fedezze fel a psziché sötét oldalát, hogy megadná magát a kétségbeesésnek.

Kis Anna fordítása

Jegyzetek

[1] A tanulmány eredeti címe: *The Jewishness of Sigmund Freud.* In: Robert Wistrich: *Between Redemption and Perdition. Modern antisemitism and Jewish identity.* Routledge, London and New York, 1990. 71–85. A tanulmány a londoni Leo Baeck College-ban 1987. május 6-án tartott Kaufmann-emlékelőadás szövegén alapul.

[2] Lásd: *Letters of Sigmund Freud*, válogatta és szerkesztette Ernest L. Freud (New York 1961), 221.

[3] Dennis B. Klein, *Jewish Origins of the Psychoanalytic Movement* (Chicago/London 1985), 84–6.

[4] *Letters*, id. mű., 366–7. Lásd még: Martin Freud, *Who was Freud?* in Josef Fraenkel, *The Jews of Austria* (London 1967), 197–9.

[5] *Letters*, id. mű , 395.

[6] A. A. Roback, *Freudiana* (Cambridge, Mass. 1957), 92. Az idézet megtalálható: Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága* (Budapest 1973), 45. (Félix Pál fordítása – a szerk.)

* *Álomfejtés* (Budapest 1985), 145. (Hollós István fordítása – a szerk.)

[7] Sigmund Freud, *A mindennapi élet pszichopatológiája* (Budapest 1994), X. fejezet 2. szakasz.

[8] Martin Freud, id. mű, 202.

[9] Sigmund Freud, *A vicc és viszonya a tudattalanhoz.* Ford. Bart István. In: Sigmund Freud: *Esszék.* Budapest. 1982. 33–251.

[10] Lásd William J. McGrath, *Freud's Discovery of Psychoanalysis. The Politics of Hysteria* (Cornell 1986), 97. skk.

[11] Uo., 107–8. (Viktor Ofenheim lovagot, osztrák bankárt sikkasztás miatt fogták perbe, majd felmentették – a szerk.)

[12] Sigmund Freud, *Önéletrajz* (Budapest 1991), 12.

[13] Uo., 12–13. (Ignotus és Kovács Vilma fordítása.)

[14] S. Freud, *Some early unpublished letters*, ford. Ilse Scheier, *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 50, no. 4. (1969), 420; Klein, id. mű, 45.

[15] Lásd *Letters*, id. mű, 3–6.

[16] Klein, id. mű, 46. skk.

[17] Freud Martha Bernaysnak, 1882. július 23-án, in *Letters*, id. mű, 20.

[18] Uo., 21.

[19] Uo., 22.

[20] Klein, id. mű, 43–4.

[21] Lásd Freud nekrológját Hammerschlagról a *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* 9. kötetében, szerk. James Strachey, 24 kötet (London, 1953–75).

[22] Charcot-nak Freudra gyakorolt hatásáról lásd McGrath, id. mű, 152. skk.

[23] *Letters*, id. mű, 185.

[24] Freud, *Önéletrajz*, 17.

[25] Sigmund Freud, *The Origins of Psychoanalysis. Letters to Wilhelm Fliess* (New York, 1977), 55.

[26] Uo., 311.

[27] Uo., 83.

[28] Uo., 124.

[29] Idézi McGrath, id. mű, 184.

[30] Freud, *Origins of Psychoanalysis*, 191.

[31] Lásd Marthe Robert, *D'Oedipe à Moise. Freud et la conscience juive* (Párizs, 1974), 159., 165–6.

[32] Sigmund Freud, *Álomfejtés*, 142.

[33] Lásd Freud, *Origins of Psychoanalysis*, 238.

[34] Klein, id. mű, 24. skk.

[35] Lásd *A Psycho-Analytic Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907–1926* (London/New York, 1965), ford. Bernard Marsh és Hilda C. Abraham. Freudnak Abrahamnak 1908. május 3-án, 34., és Abraham Freudnak, 1908. május 11-én, 36.

[36] Uo., 45.

[37] Uo., 63.

[38] Freud Jungnak, 1907. szeptember 2-án, in *Letters*, id. mű, 256.

[39] Ernest Jones, *Sigmund Freud, Life and Work*, 2. köt. (London 1955), 37.

[40] *The Freud–Jung Letters*, szerk. William McGuire (Princeton, 1974), 168.

[41] Jones, id. mű, 2. köt., 48–9., 77.

[42] Fritz Wittels, *Sigmund Freud. His Personality, His Teachings and His School* (New York, 1924).

[43] Jung Freudnak, 1907. március 31-én, In: *The Freud–Jung Letters*, 25.

[44] Uo., levél 1909. április 2-án, 275.

[45] Uo., Freud Jungnak, 1910. január 13., 288.

[46] Uo., Jung Freudnak, 1910. február 10-én, 293–4.

[47] Uo., 294.

[48] Stefan Zweig, *Freud, La Guérison par l'esprit* (Párizs, 1932), 134.

[49] Jones, id. mű, 2. köt, 184.

[50] *Mózes és az egyistenhit*, In: *Mózes. Michelangelo Mózese. Két tanulmány* (Budapest, 1987).144. F. Ozorai Gizella ford.

[51] Lásd David Aberbach, *Freud's Jewish problem, Commentary* (June 1980), 35–9.

[52] *Mózes és az egyistenhit*, id. mű, 165.

[53] Uo., 111.

[54] Freud Charles Singernek 1938. október 31-én, in *Letters*, id. mű, 453.

KARINTHY MÁRTON

A boszorkánykérdés végső megoldása*

Dénes Miklós, Karinthy Frigyes volt titkára, 1983.

Dénes: **Cini** a Rottenbiller utcai Német Birodalmi Iskolába járt, amikor én Karinthyhoz szegődtem titkárnak. Cini egyszer hazajött az iskolából, és megkérdezte: – Mondd, Apa, ha az ember megöregszik, zsidó lesz belőle?

– Honnan veszed ezt a marhaságot?

– Mert nálunk az iskolában mindenkinek a nagyapja zsidó.

Mire Karinthy: – Mondd azt, hogy a tied néger.

(Nevet) Akkor már erősen fújtak a hitleri szelek, és azt mondtam Karinthynak, hogy az ő fia nem járhat a német iskolába. Tényleg kivette és beíratta a Reáltanoda utcai gimnáziumba. Cini akkor nagyon megharagudott rám. Egyrészt, mert elszakítottam a barátaitól, másrészt, mert egy idegen iskolába került. A szó legszorosabb értelmében megharagudott rám. Mivel évközben volt, szinte kisírtuk az átíratását, és Karinthyra való tekintettel átvette Cinit az igazgató.

Az átíratásnál ül az igazgató a katedrán, Cini megszólal: – Apám, a híres író. Aztán rám mutat:

– Dénes Miklós államtitkár.

Mire Karinthy csendesen megjegyezte: – Ha nem is *államtitkár*, mindenesetre *nálam titkár*.

Magnóbeszélgetés **Endrei Walter**rel, Cini osztálytársával, 1998.

Én: Te Cinivel a Német Birodalmi Iskolába jártál együtt.

Endrei: Azért birodalmi, mert a német állam tartotta fönn. 1908-ban alapították, 1920-ban költözött utolsó helyére, a Damjanich utca 4.-be, amihez aztán hozzávásárolták a 6.-ot is. Most valami kirakatrendezői szakiskola.

Karinthy Ferenc és Karinthy Gábor az ötvenes években

Mindketten 1927-től jártunk oda. Fölöttünk járt **Székely Éva** úszónő.

Én: A tanítás nyelve német volt?

Endrei: Kivéve az angolt, franciát, magyart.

Én: Zsidó gyereket felvettek ide?

Endrei: Amíg én odajártam, igen.

Én: Barátok voltatok?

Endrei: Amíg Cini odajárt, igen.

Én: Milyen gyerek volt Cini?

Endrei: Nagyon eleven, és nagyon életrevaló gyerek.

Én: Cinit nem zavarta, hogy ő Karinthy Frigyes fia?

Endrei: Szóba se került. Csak arra emlékszem, hogy az *Így írtok ti* egyes részeit kívülről tudta, és az udvaron hangosan szavalta a szünetekben.

Én: És a többiek?

Endrei: Röhögtek.

Én: Nem mondta, hogy ezt az apja írta?

Endrei: Mondta. De ezt úgyis tudta mindenki. A németek védelmében el kell mondanom, hogy a nácizmus nagyon későn vonult be az iskolába. Érettségiig, sőt '39 után sem volt igazi zsidógyűlölet. Föntről kellett az iskolára parancsolni, hogy ne vegyenek fel zsidókat. Szellemiségük ellenére kellett Hitlerjugend szervezetet alapítaniuk a németek számára. De Cini akkor már nem járt oda.

Én: Cinit a zsidósága miatt vette ki az apja?

Endrei: Lehet, hogy szempont volt ez is, de mi nem érzékeltük.

Én: Beszélgettetek ti erről a zsidó dologról?

Endrei: Soha. Együtt jártunk evangélikus hittanra. Fel sem merült senkiben a zsidókérdés.

Én: Senki sem tudta, hogy **Aranka** zsidó?

Endrei: Mindenki tudta, de senki sem beszélt róla.

(Szünet)

Én: **Karinthy Gabi**t ismerted diákkorodban?

Endrei: Köztünk Gabival hét év korkülönbség volt. Ezért csak néha, a Verpeléti úti lakásban találkoztunk, amikor Cininél voltam. Jött-ment, bár ott lakott ő is, csak átutazónak látszott. Később már nemigen tartózkodott otthon.

Én: A Gabiból áradó idegenség is Karinthy-tulajdonság.

* Részlet a szerző *Ördöggörcs (Utazás Karinthyába)* című könyvéből, amely az Ulpius-ház kiadásában jelenik meg a Téli Könyvvásáron.

Ördögök

Gabi céltalanul ődöngött az utcán, mint rendesen. Az emberek bizalmatlanul meredtek egymás arcába, szájuk elé húzták a sáljukat, vagy kabátjuk hajtókáját. Siettek, mindenki sietett valahová. Talán a korán beállt hideg miatt, tűnődött meg-megállva egy-egy macskaköves utcasarkon, a sötét lámpaoszlopok alatt. Egy verset komponált, ködös képeket látott maga előtt, színeket, fényeket, árnyékokat. Főleg árnyékokat. Hirtelen kigyulladtak az utcai lámpák, bár a nap még nem tűnt el teljesen, sápadt fénye a budai hegyek sziluettjét sejtette.

Néhány fiatalember tűnt fel vele szemben. Izmosak voltak, tele energiával rohantak el mellette, csaknem elsodorva az álmodozót.

– *Virradat! Virradat!* – kiáltották a lebukó napfényben, mint a jövő hírnökei. Olyan kedvesek és szépek voltak.

– Hát igen – gondolta. – Így kell. Ezt kell. A jövő zenéje. Miért, hogy én mégis a múltra gondolok? *Ördögszimfónia*, ez lehetne a címe. Micsoda reménytelen vállalkozás. Az élhetetleneket elsodorják. – Ő pedig betegnek érezte magát, reménytelenül betegnek.

Beszélni kéne valakivel. Elmondani néhány dolgot magáról. Arról, hogy milyen bajba került, vagy bármi másról. Egy különös szagról, amit érzett, egy apró mozzanatról, ami csak vele történt meg, egy pillanatról, ami elsuhant mellette, belezuhanva a végtelen időbe. Egy hajtincsről, színekről, a sárga szobákról, a zöld zsalugáterekről, a különös kisasszonyokról, vagy egy pápaszemes öreg kis királyról, aki furcsa mormogással hívogat.

De hát kinek mondhatná el mindezeket? Az emberek nem érnek rá, más, fontosabb dolguk van, mind rohan valahová. Nem figyel rá senki.

Majd ha megírta azt a költeményt, amely teljesen beléköltözött már, majd akkor, igen. Akkor egyszer csak lesz rá idejük. Akkor fontos lesz nekik, amit ő mondhat. Akkor majd körbeveszik, megkérdezik erről-arról, kíváncsiak lesznek a véleményére. De akkor talán már ő sem tudja majd elmondani, amit akart, és talán nem is lesz addigra annyira fontos az egész.

Két katonaféle ember állt meg mellette. Mintha a semmiből érkeztek volna. Az egyik kicsit meglökte, na nem durván, csak éppen, hogy felébressze kábultságából. Rájuk emelte tekintetét. Két szürke szempár villant vissza rá élesen, szúrósan. Valami bizalomfélét érzett mégis. Emberi lények. Az egyiknek kis bajusza van. Beszélni lehet velük. Talán elkíséri őket egy darabon, ha nem sietnek nagyon. Csak úgy sétaképpen. Ilyen kora téli estén jólesik a séta, bár vigyázni kell, nehogy meghűljön az ember. A hideg észrevétlenül támad, bemászik a kabát alá, ha nem vigyáz az ember, a bőre alá is. A kapualjakból alattomos kis huzatok csapnak ki váratlanul... ezt is elmondja majd nekik.

Judik Etel, „Boga", Karinthy Frigyes első felesége, ölében Gábor fiával

– Az iratait! – harsant fel egy érces, bár neki úgy tűnt, kissé borízű hang. Nem is tudta pontosan, melyiküké, de ez lényegtelen. Meg se moccant, csak nézett rájuk. Pedig pontosan hallotta a felszólítást. De mivel nem erre számított, lebénult. Az egyik szürke, talán a bajuszos, most erősebben is meglökte, majdnem kibillentve az egyensúlyából.

– Nem hallotta? Az iratokat! Süket maga? – Most a másik is megszólalt.

– Te, ez az lesz.

– Szóval zsidó vagy? – förmedt rá megint az első, most már fenyegető készenlétben.

Végre összeszedte magát. Halkan szólalt meg. A hangja különösen csengett.

– A dolog úgy áll, kérem szépen, hogy én tulajdonképpen nem, de ez igencsak bonyolult kérdés, szívesen elmagyarázom Önöknek.

– Te, ez zsidó! – bökte meg a bajszos a másikat. – Mutassa a papírjait!

– Azonnal megmutatom, de előbb tisztázni szeretném, nehogy a félreértés folytán később....

Egy kéz ragadta meg, és durván taszí-

tott rajta. Egy rácsos rendőrautó állt az út szélén. Eddig észre sem vette.

– Tisztázod ám, az anyád picsáját! Te szemét! – hallotta maga mögött, és berepült a kocsi belsejébe.

Egy métert csúszott a padlón, amíg megállt. Csak lábakat látott, férfi és női lábakat. A lábak között egy kosár volt, benne egy liba. A kocsi ajtaja bevágódott. Megindultak. Kint már teljesen sötét lehetett.

– Eltörött a szemüvege – hallotta maga fölött.

– Maradj csendben, Jucikám – suttogta egy nő, és magához húzott egy szőke, copfos kislányt, sárga szvetterben.

Néhányszor megálltak. Az ajtó ilyenkor kivágódott, és valaki berepült. Egy ősz, sovány, csapzott kis ember. Egy katonaruhás. Egy kövér asszony.

Aztán mintha felfelé mentek volna.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE

463.177 szám

1940. – IV. Ezen tanúsítvány a 3.350/1940. M. E. számú rendelet 2. §-a alapján a földbirtok-politikai vonatkozású jogszabályoknak a zsidókra fennálló rendelkezései alól NEM MENTESÍT.

TANÚSÍTVÁNY

Az 1939: IV. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott 7.720/1939. M. E. m. kir közigazgatási bíróság 4.232/1940.-K. számú ítélete **számú rendelet 64. §-a értelmében tanúsítom, hogy** Karinthi László Ferenc, Kristóf **budapesti lakos, aki** Karinthi Frigyes **és** Böhm Aranka **szülőktől** Budapesten **az** 1921. **évi** június hó **2.** napján született és akinek vallása **ág. R. ev.,** az 1939: IV.

3. bek. c. pontja

t.-c. 1.§-a értelmében nem tekintendő zsidónak.

Budapest, 1940. évi **november** hó **13.** napján

A polgármester megbízásából:
olvashatatlan
tanácsnok

(Vajon miért írták i-vel a Karinthy nevet? Lehet, hogy tudtak valamit, amit mi még nem? K. M.)

Magnóbeszélgetés Endrei Walterrel, Cini volt osztálytársával és barátjával, 1998. június 9.

Endrei: Már rég a Goldbergerben dolgoztam, de beiratkoztam a Pázmányra is, és gyakran írtam a Cininek. Telefonon is sokszor beszéltünk. Ő hívott, neki nem volt fix telefonszáma.

Én: Miért hívott? Valami oka volt?

Endrei: Találkozni akart. Barátok közt kell más ok? Igazán közeli kapcsolatba akkor kerültünk egymással, amikor a háború előszele megsuhintott bennünket, mert egyikünk se akart bevonulni, így mindketten egyetemre iratkoztunk, ez némileg meghosszabbította a mentességi időt. A legvégén, amikor már semmi sem segített, az egyetemisták felmentése is érvénytelenné vált, sokat voltunk együtt. Cini egyik albérletből a másikba költözött. Utána jött 44, amikor kénytelen volt a barátainál meghúzódni, mert természetesen nem akart zsidóházba költözni, és Arankával is bajok voltak.

Öcsikém, kelts föl, mielőtt elindulsz a kaszárnyába, hogy elbúcsúzhassunk. Nagyon nyugtalan vagyok miattad, és bárcsak ezúttal is tudnám, hová fordulhatnék, mint amikor az egyetemen Szekfű dékánnál sikerült kiverekedni, hogy új igazolást adasson. Akkor ezzel két évet nyertünk, és hiszem, most már nem tarthat soká, és okos és szerencsés leszel. Akármennyit veszekedtünk, tudod, hogy szeretlek. Vigyázz magadra és okvetlenül kelts föl!

Anya[1]

Endrei: Tehát leginkább 1940–49 között találkoztunk sokat, közös barátaink is lettek.

Én: Te mindennek tanúja voltál.

Endrei: 49-ig. Aztán eltávolodtunk.

Én: A reális életben mi számíthat a legnagyobb bűnnek? Mondjuk egy kiélezett vészhelyzetben, mint a nyilasidő? Nem mindenki szent vagy hős, hogy befogadjon üldözötteket. Félelme is akadályozhat valakit. Abszurd világ, amelyben percről percre próbára tétetett az ember hite, ha vallásos volt, ha nem, akkor pedig az embersége.

Endrei: Fiatalon az ember sokkal könnyedebben, vidámabban fogja fel a helyzetét.

Én: Játéknak, heccnek, kalandnak tekinti csupán? Talán Ciniék is ezért bírták ki, élték túl?

Endrei: Igen. Mi röhögtünk az egészen. Kíváncsiak voltunk, hogy fogjuk megúszni. Mert azt biztosan tudtuk, hogy megússzuk.

Én: Kihívásnak tekintettétek?

Endrei: Semmi másnak.

Én: Hogy volt az a hamispapír-gyártás?

Endrei: Abban az időben nem okozott problémát a Goldberger gyárból olyan vegyületeket szereznem, pl. hidroszulfitot, ami a tintát eltüntette, és föléje lehetett írni valami mást. Arra kellett csak vigyázni, hogy a különböző tintaárnyalatok legalább hasonlítsanak egymásra. Nehogy a vallás rovatba beírt *ref.* vagy *római kat.*, vagy *ág. ev.* (többnyire az *izr.* helyett), más színben tűnjék föl, mint az okmány többi része. Volt olyan okmányunk is, amit teljesen kitöröltünk és újjáírtunk és még most is vannak a birtokomban abból az időből maradt űrlapok, amelyeket remélem, soha többé nem kell felhasználnom.

Én: Ezek főként a vallásra vonatkoztak?

Endrei: Meg katonai iratok voltak, szabadságos levél, hogy lóghasson valaki a városban. Szüleidnek ez egy sajátos élmény volt, de hozzám hetente jöttek ilyen problémával.

Törvényhatóság: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS 133 folyószám

Sorozójárás: BUDAPEST VI. kerület.

Katonai Alkalmatlansági Bizonyítvány

Név: Karinthy László Ferenc atyja neve: Karinthy Frigyes, szülőanyjának leánykori családi és utóneve: Böhm Aurélia, foglalkozása, élethivatása: egyet. hallg. , aki született 1921. évi június hó 2-án Budapest községben (Pest vármegyében, ...országban) **ág. ev**. vallású, 179 cm magas,

Budapesten, az 1942. évi március hó 5-én Budapest székesfőváros sorozóbizottsága előtt megjelent, és mint **mindennemű szolgálatra és munkára alkalmatlan,** nem soroztatott be. Állítási kötelezettségének eleget tett.

Budapest, 1944. évi, november hó 25-én.

Dr. Szathmáry
Sjző

Endrei: Hogy valami vidám is legyen benne: 1944 november végén razzia volt, és a házból, ahol a feleségemmel laktunk, több embert elvittek. Az alattam lévőt azért, mert Napóleon-aranya volt, engem pedig, fogalmam sem volt, miért. Összes iratommal be kellett vonuljak, éjjel kettőkor, a nyilasházba, a Kiscelli út-Bécsi út sarkán lévő pincébe. A szolgálatos testvér átnézte az irataimat, és jó nyilas hangsúllyal azt mondta: *uram, ez tréfli.* Ez nekem nagyon tetszett, de megpróbáltam komoly maradni. Megkérdeztem, mi a *tréfli* a papírjaimmal. Akkor derült ki, hogy lejárt az egyetem által kiállított mentesítésem. Mondtam, hogy másnap bemutatom, hogy meghosszabbították. Nagy nehezen, ötezer pengőért, amit nem tudtam kifizetni, szereztem egy másik mentesítő oklevelet, amit bemutatva neki, nem volt egymással többé dolgunk.

Utána már csak olyanok kopogtak be az ablakon, akik civil ruhát kértek. Német volksbundisták, akik unták az egészet. Az egész ruhatáramat odaadtam nekik.

Én: Ki akartak szállni?

Endrei: Persze. Látták, hogy rosszul állnak a dolgok.

Én: A gyilkos is menekült.

Endrei: Ezek nem gyilkosok voltak, hanem kényszerbesoroltak.

Én: De a történelem mégiscsak gyilkosszerepet osztott rájuk.

Endrei: Jól tudtak magyarul, és SS-egyenruhájuktól szabadulni akartak.

Öcsi, életem, ezt egy padon írom, azért ilyen firkálás, a Central Parkban, ami egy gyönyörű, hatalmas Városliget és vurstli New York City kellős közepén, és akármerre néz az ember, minden oldalról óriási felhőkarcolók szegélyezik... Öcsikém, nagyon felkavart a leveled, egész éjszaka sírtam. Az érzelmi szempontjaid, amelyek miatt nem akarsz ide kijönni, tipikus európai gondolkozás, ezt innen világosabban látni. Sőt éppen ez a haszontalan és együgyű érzelmesség is bűnös benne, hogy hagyta a dolgokat addig fajulni, ahol jelenleg vagyunk... Mi az, hogy Fradi meg Lánchíd meg Krúdy Gyula? Te magad sem mondhatod komolyan. Efféle csacsiságok miatt maradnál abban az országban, mely számodra az elkövetkező években a csaknem biztos pusztulást jelenti? Hallgass rám, könyörögve kérlek, ezt ideátról pontosabban föl lehet mémi, ha már nem hiszel az anyai előérzetben. A háború megindult, föltartóztathatatlan, és a hitlerizmus gépezete nem fog a kedvedért megállni Magyarország határán. És ki az a Karola? Csak nem az a vézna, bandzsa kislány, akivel hangversenyre meg korcsolyázni jártál?...Vedd tudomásul, nekem is irtózatos a honvágyam, és pokolian hiányoztok, és ha nem jössz mégsem, akkor én utazom haza. Pedig esztelenség száz százalékig, mintha egy tüzes kályhába ugranék... Én vétkes vagyok, s erre Amerikában ébredtem igazán rá, itt, ahol olyan keményen kell harcolnom kicsiségekért is, parazita voltam életem nagy részében, csak élvező és eltartott és fogyasztó, aki maga nem produkál, és ez keserű felismerés az én koromban. De odaát Európában most nem a vétkeimért lakolnék, hanem olyasmiért, amiben ártatlan vagyok. Befejezem, gondold meg és írj, csókol

Anyád

Böhm Aranka fiatal korában

Én: Ez témám egyik alapkérdése: '38–41-ben, amikor a világ rohan valami szörnyűségbe, Hitler sok éve uralmon, de se a gyerekek, se a felnőttek nem vettek tudomást bizonyos dolgokról, amelyek pedig viharfellegekként tornyosultak felettük. Aminek Auschwitz lett a vége. Döbbenetes ez a tökéletes oda nem figyelés a világra. Amikor iszonyatos kataklizma előtt állt a világ, gyerekként hogy képzeltétek el a jövőt?

Endrei: '45 tavaszán Auschwitzból visszatért zsidóknak sem hittem el, ami velük történt. Ezzel válaszolok is a kérdésedre. Azt láttam, hogy elviszik őket. Le is fényképeztem, mert érdekesnek tartottam. Felvettem képeket zsidókról, sárga csillaggal. De kuriózumnak tekintettem. Hogy munkára elviszik őket, azt persze el tudtam képzelni. De hogy kivégzik őket, azt akkor sem hittem el, amikor az oroszok már itt voltak és mesélték.

Én: Hogy lehetséges ez?

Endrei: Mert emberből kivetkezett szervezők agyából született olyan ötletnek tűnt, hogy az ember nem is tudta beleélni magát. Ahogyan te se tudod magadat egy skizofrénnek vagy mániás depresszív őrültnek az agyába belehelyezni.

Én: Pedig éppen ezzel próbálkozom. És Karinthy Gabi ördöggörcséhez mindez hozzátartozik. Az egész őrült század. Ez fogalmaztatja meg velem is, mi után nyomozok én voltaképpen. Benned és Ciniben és az egész korban – ami végül is egy teljes egész. Tehát a Gabi kilépése ebből az egészből, mint felfoghatatlanból – nevezzük őrületnek, vagy kívülállásnak –, egy sajátos életprogram is lehetett.

Endrei: Tudatalatti életprogram.

Én: De elhatározás kérdése. Megpróbáltam a körülötte élő közegben megtalálni azt az indítékot, aminek következtében úgy döntött, inkább hülye lesz, de ebben nem vesz részt. És rá kellett döbbennem, hogy a saját helyzetemet a világban sokszor nagyon hasonlónak érzem Gabi akkori helyzetéhez. Anélkül persze, hogy megőrüljek bele.

Endrei: Önanalízist folytatsz?

Én: A génjeimen keresztül. Mint egy krimiben, önmagam után nyomozok.

Miután Aranka megtudta, hogy fia, Cini komolyabban udvarol valakinek, cselt eszelt ki, hogy megismerje jövendő menyét. Anyám első férje, **Gyimesi Frigyes** az orosz hómezőkön pusztult el, még 1942-ben. Anyám ekkor már megszülte későbbi nővéremet, **Gyimesi Jutkát**. (Őt később, a háború után, apám Karinthy Judit néven adoptálta.) Anyám, fiatal özvegyként, mint Gyimesiné, férje hivatását folytatva, a Semmelweis utcai optikát vezette. Egy délután különös, fekete ruhás, vörös hajú asszony állított be az optikába. Olvasószemüveget rendelt az ifjú tulajdonosnőtől. Amikor a megrendeléshez bediktálta a nevét, anyám kővé dermedt: a megrendelőt Karinthy Frigyesnének hívták. Egy pillanatra egymásra bámultak.

Böhm Aranka, Karinthy Frigyes második felesége

A pillanat egyszerre volt félelmetes és sorsszerű.

„Ez a Gyimesiné nem nagy szám" – kommentálta a találkozót otthon a nagyanyám. Cini fia frigyét azonban semmilyen praktikával nem akadályozhatta már meg, az Aranka ellenállásánál is erősebbnek bizonyult. Nagyanyám kénytelen volt beletörődni, hogy a fia felnőtt, és anyai befolyását felette nem érvényesítheti tovább.

Pedig épp a fia miatt tért haza Amerikából, ahová régi barátnői, **Bergmann Terka**, **Marton Böske** és mások hívták meg, azt remélvén, a távoli világban megmenthetik a közelgő rémségektől. Kinn tartózkodása költségeit Karinthy-könyvek amerikai fordításából és kiadásából tervezték előteremteni. Aranka azonban, erős anyai ösztöntől vezettetve, mégis hazahajózott. Sorsa – és ezt ő maga is pontosan tudta – ezzel megpecsételődött.

Az álarcosbál pedig folytatódott.

Szüleim ekkor már együtt vettek részt a „mulatságban".

Míg anyám, Gyimesi Frigyesné, özvegyasszonyként a kislányával, Jutkával különböző helyeken bujkált, apám, Karinthy Cini a katonai kórházban dekkolt, álműtétekkel hosszabbítva meg a tartózkodását.

Egyikük sem nélkülözte a baráti segítséget.

A legfőbb segítséget két aktív katonatiszttől, **Thassy Jenő**től és **Görgey Guidó**tól kapták.

Anyám, amíg lehetett, folytatta a férje mesterségét a Semmelweis utcai optikájában. Aztán el kellett tűnnie szem elől. Az egyik segédje, **Póth Tibor** tanuló, aki talán titkon szerelmes volt anyámba, felajánlotta a kis Jutka elbujtatására a szülei dunaföldvári házát.

Néhány hét után azonban a búvóhely veszélyessé vált: feljelentették a „gyanús gyereket bújtató" Póth családot.

Ekkor avatkoztak a dologba a katonák. Thassy, mások szerint Görgey, katonaruhában, motorbiciklin leutazott Dunaföldvárra, és a szó szoros értelmében ellopta a kis Jutkát a faluból, hogy hazaszállítsa az édesanyjának.

Aztán egyre rémesebb idők következtek. Anyámnak egyik lakásból a másikba kellett költöznie, nehogy valahol is gyanússá váljon. Addigra nagy tapasztalatra tett szert önmaga álcázásában. Újabb és újabb garnitúra hamis papírokkal változtatta meg a személyazonosságát. És mint egy kémfilm főszereplője, közben különböző szerepeket játszott el.

Legutolsó lakásáról, a Böszörményi útról például újságpapírral kitömött bőrönddel távozott, mintha csak újabb lakásba költözne. Pedig Budapestről Nógrádverőcére utazott. Legújabb szerepe szerint itt „gyereklány volt, aki a bombázásoktól félve húzódik meg vidéken a gyermekével".

Új „gazdái" **Vásárhelyiék** lettek. Anyám és Jutka a ház hátsó szobájába költöztek.

A Vásárhelyi házaspár – Erzsi és Rudi – két fiával, és a férfi apjával élt a családi házban. Kedves, segítőkész családnak bizonyultak. Pedig a férj, Rudi nyilasjelvénnyel szaladgált. Anyám hamar észrevette a férfi kabátja ujján a nyilas karszalagot, az előszobában lógott, a fogason. „Pesztonka" szerepét azonban most már tovább kellett játszania.

Ezalatt Thassy és Görgey aktív katonai segítséggel bújtatták kedvenc írójuk fiát, apámat. Önmagukat is veszélybe sodorva különféle trükkökkel, hamis papírokkal, álorvosi jelentésekkel játszották ki a sorsot, és járultak hozzá a maszkabál sikeres befejezéséhez.

Sorban kivetették apám minden olyan egészséges szervét (mandula, vakbél stb.) amelyek nem okoztak maradandó egészségkárosodást, viszont újabb és újabb esélyt biztosítottak a túlélésre.

Cini olykor – két operáció közötti lábadozása idején – le-leruccant új családja verőcei búvóhelyére. Egyik ott tartózkodása alatt baráti társaságuk prominens tagja, **Zolnay Vilmos** is meglátogatta a szüleimet. Konflissal jött értük, a falu legnagyobb ámulatára, és két hétre vendégül látta őket tolmácsi kastélyában.

Cini az egyik újabb „műtétje" után táviratot küldött anyámnak Budapestről:

– Ha még életben akarsz látni, azonnal gyere!

Anyám persze rögvest útra kelt a hamis papírjaival. Torkában dobogó szívvel, de felvonatozott a fővárosba.

De mi legyen ezalatt a gyerekkel?

Kertész Tomi, Cini féltestvére csupa segítő szándékból vállalta, hogy a nyakába ültetve a kis Jutkát, biciklin átviszi a közelben lakó **Schöpflinék**hez.

Cini persze nem volt halálveszélyben. Egyszerűen csak hiányzott neki a szerelme. Ági másnap visszavonatozott a búvóhelyére. Kicsit bosszantotta ugyan Cini könnyelmű hívása, de mivel minden baj nélkül megúszta a kalandot, azonnal meg is bocsátott neki.

Másnap a vendéglőben az egyik jóakarója ezt suttogta Áginak:

– Vigyázzon, magát feljelentették. Valaki meglátta, amikor a gyerekét „egy zsidós kinézetű ember cipelte biciklin a nyakában". Azt ajánlom, sürgősen és feltűnés nélkül tűnjenek el innen.

Néhány nap múlva Cini betegszabadságra érkezett Verőcére. Anyámék gazdái, Vásárhelyiék, éppen Pestre készültek, hogy beköltözzenek egy kiürült zsidó lakásba.

Néhány órányi tanakodás után, még aznap este, Cini, vabank merészséggel, bekopogott Vásárhelyiékhez.

– Talán gyanúsnak találták, hogy a menyasszonyom egy gyerekkel, ilyen zűrös időkben itt lakik – kezdte.

A házaspár hallgatott és figyelt. Apám folytatta:

– Tudjuk, hogy Pestre költöznek. És hallottuk a falon át azt is, hogy Rudi papája az angol rádiót hallgatja. Tehát Önök előtt sem titok már, hogy a háborút elvesztettük.

A házaspár egymásra nézett. Még nem lehetett tudni, mit gondolnak. A tét azonban nem volt kevesebb, mint élet vagy halál. Apám tehát akadozva folytatta:

– Ha a költözéskor felviszik a menyasszonyomat és a kislányát Pestre... vagyis ha megmentik őket... én megígérem Önöknek... ha véget ér... ha megússzuk... és ha a nevem is jól hangzik még... szóval... mi igazolni fogjuk magukat.

Apám ajánlatát egy percnyi kínos és feszült csönd követte. Aztán Erzsi, s rögtön utána Rudi is... bólintottak. Nem kellett erről többet beszélni.

A nagy teherautóval felhozták Ágit és Jutkát Pestre, és náluk is maradtak az orosz csapatok megérkezéséig.

A felszabadulás után Rudinak, aki korábban az oktatási minisztériumban dolgozott, nagy szüksége lett a szüleim igazolására.

*

Egyetlen alkalommal Aranka Fadrusz utcai lakásában is meglátogatta jövendő menyét. A vizit rövid ideig tartott. Nagyanyám az ölébe ültette anyám féléves kislányát, Jutkát, és gügyögve igyekezett nagyanyai érzéseket kicsiholni önmagából. Közben megszólaltak a légiriadót jelző szirénák, együtt mentek le a pincébe. A Fadrusz utcai házban néhány tiszt is lakott. A tisztek a pincében, a légiriadó alatt, végig a kissé bicegő, Vitéz panzióbeli halálugrása miatt ferde csípejű, már kötelezően sárga csillagot viselő, titokzatos és gyönyörű jelenséget bámulták. A már-már kínos ügynek csak a légiriadó lefújása vetett véget. Aranka ezután sietve eltávozott. A tisztek nem sokkal később becsöngettek anyámhoz. Ági ijedten nyitott ajtót: hamis papírokkal bujkált már, inkognitóját konspiratív módon rejtve a többi lakó kíváncsian fürkésző tekintete elől. Nehéz volt megőriznie a hidegvérét. A tiszteket azonban nem ő érdekelte. Az imént távozott, feltűnően izgalmas hölgy után érdeklődtek csupán. Hosszasan faggatták anyámat, mikor találkozhatnának újra e tüneménnyel.

Miután Aranka már nem utazhatott vissza Amerikába, ahogyan tervezte, budapesti barátai itthon próbáltak segíteni rajta. Hogy ne legyen annyira szem előtt – Arankát extravagáns, hivalkodó személyisége egyébként sem tette alkalmassá a bujkálásra –, megszervezték, hogy mint orvosnő a zalaegerszegi kórházba kerülhessen. Az eldugott vidéki intézmény valóban megoldás lehetett volna, ha nagyanyám, egy légitámadás alatt, teátrális gesztusokkal fel nem rohan a kórház tetőteraszára, és öklét rázva nem átkozza el a német repülőket. Amikor apám és anyám a Zalaegerszegre induló vonatához kísérték ki nagyanyámat, Aranka már megenyhült irántuk, némiképp el is fogadva a kapcsolatukat. „Ugye, ha megússzuk, együtt fogunk lakni?" – kérdezte, mielőtt felszállt a peronra. Anyámból és apámból szinte egyszerre tört ki az elementáris tiltakozás: „Isten ments!" Aztán egymásra néztek, és mindhármukból kipukkadt a groteszk, hisztérikus nevetés. A vonat hamarosan kigördült az állomásról. Ez volt az utolsó találkozásuk.

Dénes, szerelmem, kidobom ezt a cédulát a pályaudvar kerítésén, és megcímzem, talán valaki megtalálja és elküldi. Ide zsúfolták az embereket, miután minden értéktárgyunkat, holminkat elvették. Most kezdik a bevagonírozást, zűrzavar, ordítozás. Senki se tudja, hova visznek, állítólag Németországba. Törődjön Öcsivel, keresse meg a századánál! Két napja kezet mosni se lehetett, egy asszony belehalt az izgalmakba. Azt hiszem, mindennek vége.

Csilla

ZALAEGERSZEGI MEGYEI VÁROS KÖZKÓRHÁZA

Mélyen tisztelt Uram!

Özv. Karinthy Frigyesnét július első napjaiban 1944-ben zalaegerszegi és környékbeli deportáltakkal együtt elszállították Birkenauba. Dr. Gulyás Lívia és dr. Mike Gézáné együtt voltak Vele e táborban. Rajta, az elmondás szerint, mániás elmeháborodottság tört ki, úgy hogy július 20–25-ike között külön cellába tették, majd Auschwitzba szállították. További sorsáról előbb említettek nem tudnak. Bőröndjeit, ruháit deportálás után a kórházból a rendőrség elvitte, hogy ezen holmikkal mi történt, azt nem tudom. Valószínűleg ugyanarra a sorsra került, mind a deportáltak ingóságai általában.

Sajnálom, hogy bővebb felvilágosításokkal nem tudok szolgálni, és maradtam teljes tisztelettel:

Zalaegerszeg, 1945. július 28.

Jancsó Benedek

2 Karinthy Ferenc: Egy fiók mélyén (A részletben Öcsi = Cini).

Magyar nyelvű jiddis irodalom?

(Kaczér Illés: Ne félj szolgám, Jákob. Gönczöl Kiadó, 2003, 591 oldal, 2990 forint)

Kaczér Illés monumentális regényét olvasva két kérdésre kerestük a választ. 1. Kapedliben írta-e a művet a szerző? 2. Létezik-e magyar nyelvű jiddis irodalom?

A kérdés csak látszólag abszurd, a jiddis természetesen egy nyelv, de szellemiség is, ha valahogy meg kell határozni azt a kifejezési formát, amely ennek az írásnak a sajátossága. Kaczér Illés 1884-ben Szatmáron született, bizonyára járt chéderbe, esetleg jesivába, a hely szelleme, Máramaros légköre érződik e könyvnek szinte minden mondatán. Rengeteg a bibliai és talmudi idézet, van olyan szereplője, mint pl. a történet főhőse, Sulem, akinek nyelvjárása, majd minden szava vagy a Szentírásban, vagy a rabbinikus irodalomban gyökerezik. Mielőtt a cselekményt részleteznénk, néhány szóval vázoljuk és mutassuk be Kaczér Illés életútját, munkásságát, hiszen hosszú évtizedekig jóformán semmit sem hallottunk sem az íróról, sem alkotásairól.

Fiatalon lett újságíró. Előbb vidéken működött, majd a fővárosba vágyott, a *Nap* című újságnak lett hosszabb ideig munkatársa. Több regénye is megjelent, pl. *Khafrit, az egyiptomi asszony* (1916), *A fekete sas* (1918).

A Tanácsköztársaság bukása után elhagyta az országot, Bécs, Pozsony, Kolozsvár, Berlin voltak letelepedésének állomásai. Berlinben kedvelt novellaíró, **Szilágyi Géza** szavaival markáns színekkel fest bibliai alakokat, és nem közönséges megjelenítő erővel kelt életre ótestamentumi hangulatokat. Több színdarabot is írt. Kolozsvárott mutatták be *Megjött a Messiás* drámáját 1921-ben, *A Gólem ember akar lenni* című drámai szimbólumát 1922-ben adták elő ugyanott. *A sziámi ikrek* c. burleszkjének Pozsonyban volt a premierje.

Élt egy ideig Izraelben, életének utolsó éveiben, ott írta négy regényből álló főművét, a *Zsidó legendárium*ot. A most

megjelent *Ne félj szolgám, Jákob* című kötet az első két regényt tartalmazza. A városok felsorolásából láthatjuk, hogy a szerző életútját a zsidó sors, a vándorlás hatotta át. Regényének hőseire is ez a sors vár. A történet ezzel is kezdődik. Sulem és felesége, Málkele két gyerekkel, egy kisfiúval és egy kislánnyal ekhós szekérrel menekülnek az erdős Kárpátok hágói felől a nagy, lomha, tekergő Tisza felé, mert Máramarosban a parasztok elkergették őket. Egy kisfiút kerestek a kender között, amelyet a családfő szárított. A feleség, Málkele (a szó jelentése: királynő) szintén több várost megjárt, Nikolsburgtól Pozsonyba vándoroltak, „mivel Auszterlicnél mindent elvesztett", tehát a háború nyomán tönkrement az édesapja. Szentmiklósra költöztek. Pozsonyban akadt volna csokornyakkendős kérője Málkelének, aki Bécsbe hívta, ahol opera, színház, világi élet kecsegtette, de a gavallérral nem akart menni. Így Szentmiklóson Sulem jutott neki, a szorgalmas, jó hangú bocher, aki önfeláldozóan ápolta a község idős vak rabbiját, aki ezért nagyon hálás volt és csak jót mondott a fiúra. Valószínűleg ez hatott Menase papára, és hozzáadta kosztos bocherjához legnagyobb kincsét, a lányát. Malkele sírt – mint ahogy minden menyasszony sír. Az ifjú férj vagy hat helyen, hat mesterséget próbált ki. Hol tanító, Tóra-író, élesztőkészítő, nyúlbőrkereskedő, taplószárító, len- és kenderfelvásárló. Ez utóbbi már jövedelmezett is volna, de a neki adós falusiak, hogy megszabaduljanak tőle, lényegében egy gyilkossággal vádolták, és mint írtuk, elkergették őket a faluból. Így kerültek Nagykálló és Nagykároly közé. Károlyba szerettek volna jutni, de Kese, a ló, a saját feje után ment, és eltévedt. De lehet, hogy ez így volt megírva, mert Lápfalvára érkeztek, ahol néhány hónapja meghalt az árendás, és érkezésük előtt a kocsmárosné is utánament. Két fiú és egy kisbaba maradt árván. Málkele érezte, hogy ott fognak maradni, a gyerekeket fel kell nevelni, tehát a kocsmát bérelni kell. Mocsár is tartozott a csárdához, amelyet a környékbeliek meglepetésére Sulem lecsapolt, így földhöz jutott. A „purec"-uraság szerint a föld tulajdona csak őt illette meg. Nem volt mit tenni, Sulem másodszor is kifizette a föld árát. A környékbeliek kezdik megszokni őket. A mi zsidónknak nevezik a kocsmárost, még nevet is adnak neki, hogy a hatóság előtt megjelenhessen. Csámpás néven szólítják egymás között, s ez hivatalossá válik. Az első rész tehát az árendás család története.

Mikszáth, talán **Jókai** hatása érződik a regény hömpölygésén, mely telve van anekdotákkal, adomával, szentírásbeli és talmudi példázatokkal. A nyelvezeten érződik a kárpátaljai hatás. Már Sulem neve is jellemző, arrafelé használják az u-t, az ajt, kelet-magyarországi, erdélyi módi, ahol úgy mondják, Burich – Boruch helyett, vagy Hásivájni – Hásivéni helyett. Érdekes, hogy a parasztok, a falubeliek Sólemnak szólítják őt. A helységek nevei a tájékozódást megkönnyítve helyenként valós városok, például Csenger, Nyíregyháza, Nagykálló, Nagykároly. A történet színhelyei, Lápfalva, Ötvár, írói fantázia szüleménye.

Scheiber Sándor professzor az 1981–82-es MIOK-évkönyvben hosszan részletezi azokat a zsidó folklorisztikus elemeket, amelyek Kaczér Illés könyvében fellelhetők. Ő is elismerően méltatta a szerzőt és műveit. Ehhez talán semmit nem kell hozzátennünk, mivel rendkívül részletes és gazdag az említett fejtegetés. Azonban más szempontból is jellegzetes és hiteles ez a stílus. Egy Szabolcs vagy Hajdú megyét kutató néprajzos a népi folklór számos elemét is felfedezheti, amely szintén a regény sajátja.

Mondjunk néhány példát: Málkele gyermekeinek nem tud más élelmet nyújtani, mint kőkemény sajtot, száraz kenyeret és *szotyós* almát. A szotyós régies kifejezés, jelentése: túlérett, puha, leveses. Többször szerepel a *dalidó* szó, tájjellegű eredetű, jelentése táncmulatság, bál, átvitt értelmében fekete bál, tehát rablás. Ha nagybetűvel írjuk, akkor a rablóvezért nevezik így. Vagy idézzük, ahogy Szimele néni orrába dugja a *burnót*. Tíz zsidó közül kilenc tudja, mi a tubák, amely ugyanazt jelenti, de nem tudja, mi a burnó. Szabolcs és Hajdú megyében azonban ez ismert fogalom lehet. Szinte minden oldalon megtalálhatók a zsidó folklór jelei, de ugyancsak elmondható, hogy a táj jellegének hagyományai is fellelhetők ugyanott.

Hiteles a társadalmi rajz, amely lényegében a szabadságharcig ábrázolja a kort. Idézzünk egy kicsi részletet, egy jobbágy halálát. Vízhordó Márton betegen érkezik a csárdába, megrúgta egy ló. „Nem zsidó ló, mert az emberséges", nem is paraszti ló, mert az sem rúg akkorát, hanem úriló, az uraság lova. A szív tájékán rúgta meg Mártont, aki a javasasszony javallatára meleg tehénganéjjal gyógyítja a sebét, de nem sok sikerrel. Sulem tanácsolja, forduljon orvoshoz, de a jobbágynak nincs pénze. A kocsmáros ajánlja, ad neki, majd megadja egyszer. Az önérzetes Márton nem fogadja el a kölcsönt, mert nem látja lehetőségét a visszafizetésnek. Sulem az asztalra tesz jófajta borókapálinkát, majd egy talmudi mesével igyekszik a jobbágy kedvét felderíteni. Márton hallgatja is az eszes szolga történetét, annyit mond: „Széép", és lefordul a falócáról.

A társadalmi rajzhoz hozzátartozik, hogy az urakat gyűlölő parasztok a zsindelyes csárda úri ivóját gyújtják fel. A kocsmáros felesége, a „zsidóné" gyerekeivel Hodászra menekül, és ott szüli meg azon a hajnalon kilencedik gyermekét.

A kötet második fele lényegében a felnövekvő nemzedék, az eltűnt árva fiú, Szrule Jontev, magyarul Jónap Izrael és mostohatestvérének, Jitelének története, házasságuk, tevékenységük, sikerük, és az elmaradhatatlan sors: menekülésük. A fiatalember, aki nyolcévi távollét alatt elvégzett különböző iskolákat, vallásit és világit, megfordult a bécsi zsinagógában és **Rothschild** szalonjában, sőt előkelő urak dolgozószobájában, foglalkozásának – teljesen meglepően – az 1800-as évek derekán a *vállalkozó* megnevezést használja. Lehet, hogy ő volt az első magyar vállalkozó? Nevének héber-jiddis (Jontev) és magyar változatát (Jónap) váltakozva használja a szerző. Bár Ötvárban zsidók nem telepedhetnek le, Jontev, **Csányi Alajos** rigolyás, de jólelkű irattáros segítségével bebizonyítja, hogy zsidók már éltek a városban, kiűzetésük előtt, így a törvényes letelepedésnek nincs akadálya. Lám Ambró korrekt polgármester, hozzájárulásával Jónap (Jontev) és társai gyertyamártó üzemet létesítenek, hozzák a világosságot a városba. A gyertyamártó céh tiltakozik, de képtelenek a folyamatos ellátás biztosítására. Karácsonyra a város teljes sötétségbe borul. A polgárság zúgolódik, visszasírják az igaztalanul megvádolt Lám Ambró polgármestert és a zsidókat. A városban a sötét utcákon megszűnik a közbiztonság. A céh visszalép, Jontevék újra áraszthatják a világosságot a városban.

A jiddis szellemiség ott van a szereplők sorsában, gondolatvilágában, cselekedeteiben.

Közben fenyegetően közeledik a környező országokból egy rém, a kolerajárvány. Fiatal rabbik járnak faluról városra, és figyelmeztetnek mindenkit, hogy a szükséges és előírt higiéniát, kézöblítést, fürdést vegyék komolyan, és hozzanak orvost a településekre. Észak felől tör az országra a veszedelem, Galícia is arra van. Következtetni lehet, hogy a közhangulat szerint ki hozta az országba a bajt. Bár a városi orvos az árkokra, elhanyagolt pöcegödrökre, elhalt folyóágakra, helyükön maradt posványokra hivatkozik, a közhangulat a zsidók ellen fordul, mert úgy látják, őket többnyire elkerüli a baj. (Talán azért, mert fokozottabban betartják az előírt higiéniai szabályokat, de erről senki nem beszél.) A betegség terjedésének leírásában talán ott leledzik **Solem Aléchem** kesernyés mosolya, de ott bujkál Mikszáth iróniája is. *„Ötvárban a Békafű utcában kezdődött, Süle Mártonné elpanaszolta szomszédjának, Kiss Ferencnének, hogy férje a rizstöltelékes káposztával elrontotta a gyomrát. Pedig tejfelesen habarta, mint máskor. És Márton ezt ugyancsak szereti... Négy napra rá eltemették Süle Mártont. Alig egy hétre rá Kiss Ferenc is meghalt, pedig Kiss Ferencné, okulva a szomszédasszony esetén, nem töltött káposztát főzött, hanem babot ecetesen."*

Jónap és társai két barakkot már építettek, de a harmadik anyagát is felajánlották a városnak, hogy a betegeket elkülönítve ott tudják kezelni. Sulem testvére, Gimpel Zurech, a megvetett koldus reggeltől estig dolgozik, hajtja a lovakat, szállítja a betegeket, Lám Ambro polgármester meg is dicséri a zsidókat, és megemlíti, hogy a koldus is nagy segítségére van a városnak. A közhangulat mindezzel nem törődik. Vallják, biztos a gyertyás zsidó hozta be a nyavalyát és a gyertyák terjesztik a bajt. Tapossák és pusztítják azokat. Sötétségbe borul a város. Repül a kő a zsidó házak ablakára. Az út mentén marad Gimpel koldus, bár hozta-vitte a betegeket és gyújtotta a világosságot jelentő gyertyákat a városban, összegörnyedten fekszik, biztosan megszenvedte utolsó perceit.

Az ekhós szekér Mitelével és kisbabájával, valamint a többi zsidóval menekül, ahová tud. Közben Mitele testvére az „Altirá" dallamát fújja a síppal. „Ne félj, szolgám, Jákob!" Ez ad nekik erőt. Lápfalvára tartanak, Sulemnek a zsindelyes csárdájába. De Jontev vissza akar menni a városba, vállalva az életveszélyt, mert a betegek részére a harmadik barakkot föl akarja építeni.

Visszatérve a bevezetőben említett kérdésre, az egyik az volt, kápelliben, sapkában írta-e művét a szerző? A választ, Kaczér Illés életútját ismerve, alighanem sejtjük, de nem írjuk le. Mert nem akarunk illúziórontók lenni. A másik kérdésre: létezik-e magyar nyelvű jiddis irodalom – hiszen a jiddis nemcsak nyelv, hanem szellemiség, sőt tegyük hozzá: az idézetek legnagyobb része nem is azon a nyelven, hanem héber vagy arameus nyelven íródott –, a válasz egyértelmű igen. A jiddis szellemiség ott van a szereplők sorsában, gondolatvilágában, cselekedeteiben. Kaczér Illés olyan magot ültetett mély barázdába, amelynek termése ízes, zamatos, sőt merjük kimondani, maradandó. Olyan hagyományt teremt magyar földön, szokatlanul és előzmények nélkül, amelyet talán eddig is követtünk, bár nem ismertük, mostantól kezdve azonban tudatosan vállalhatjuk ezt az utat.

Deutsch Gábor